

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

діалогу відіграли князь А. Сапіга та О. Барвінський. Враховуючи резонанс ідеї «Київського королівства», цілком можливо, що О. Барвінський та О. Кониський позитивно сприйняли пропозицію підтримати кандидатуру князя Лева, найстаршого сина князя Адама, на проєктований престол нової монархії. Принаймні про це свідчить українська мемуаристика, преса та епістолярія тієї доби. Натомість відсутність такої інформації в австрійських урядових джерелах засвідчує, що А. Сапіга не інформував про цей свій намір урядові кола. Зрештою, ідея швидко втратила актуальність через залагодження австро-російського конфлікту⁴⁰⁹. Усі конкретні здобутки, які отримали народовці внаслідок політики «нової ери», можна об'єднати в один великий спільний здобуток – саме завдяки «новій ері» у їхніх руках опинилися важелі, необхідні для перемоги над москвофілами. Щобільше, майже кожний конкретний наслідок польсько-української угоди в Галичині мав виразний всеукраїнський відтінок, що зіграло вирішальну роль у національному самовизначенні галицьких русинів, утвердженні ідеї «українського П'ємонту» та Соборної України.

Москвофіл М. Антонович писав згодом, що «нова ера» була тяжким ударом для «общего дела». На його думку, саме вона «причинилася к усилению народо-вещкой партии, одоливающей своё нынешнее значение именно “новой эре”»⁴¹⁰. Можна повністю погодитися з видатним істориком і державним діячем Дмитром Дорошенком, який писав: «Як би не маловажити результати “нової ери”, але ті практичні досягнення, які були її наслідками, мали своє значення для українського життя в Галичині й саме вони були початками тих реальних успіхів, які в кінці вибороли для українського народу перед початком світової війни становище народности державної»⁴¹¹.

ПОШУКИ ПОРОЗУМІННЯ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ Й ПОЛЬСЬКИМИ ПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ В ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ: ДІЯ ТА ПРОТИДІЯ

У перші роки ХХ ст. політичний потенціал і ступінь зрілості українського національного руху вступили в очевидну диспропорцію з позиціями українців у Галицькій автономії. Будучи не готовими визнати у зміцнілому українському русі партнера, боячись втратити позиції у Східній Галичині, а водночас дедалі більше втягуючись у дискусії навколо українського питання всередині національного табору, польські політики намагалися відтягнути вирішення назрілих питань, розраховуючи на чудо, яке ніяк не ставалося. Цей стан апатії та безпорадності влучно підмітив кореспондент часопису «Słowo Polskie», описуючи діалог між двома польськими депутатами в напівпорожньому залі засідань Галицького сейму при задалегідь приречених на невдачу спробах ухвалити новий виборчий закон: «Що думає пан про виборчу реформу? – Така сумна й хаотична справа, що я не можу про неї думати»⁴¹².

⁴⁰⁹ Детальніше див.: Чорновол І. Галицька шляхта і проєкт «Київського королівства» канцлера Бісмарка. *Нариси з історії Галичини*. Львів, 2017. С. 179–201.

⁴¹⁰ Антонович М. Наше нынешнее положение. Львов, 1906. Ч. I. С. 6.

⁴¹¹ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942. С. 156.

⁴¹² Sejm. Wrażenie z tygodnia. *Słowo Polskie*. 1907. Nr 439. 21 września. Wydanie poranne.

Така ситуація породжувала в українських політичних осередках роздратування й появу дедалі радикальніших закликів змінити легальні форми політичної боротьби. Українсько-польська полеміка, яку вели головню у пресі та з парламентських трибун, виразно набувала ознак милітаризації. Водночас щоденному українсько-польському діалогу бракувало готовності почути іншого. Натомість було вдосталь бажання робити вигляд, що цей інший апріорі неправий або ж його загалом не існує. Намагання звернути на себе увагу й бути вислуханим було важливим психологічним підґрунтям міжнаціональних дискусій. Реагуючи на демонстративне відкладання польською більшістю Галицького сейму справи виборчої реформи, «Діло» зауважувало: «Узброєні в панцир привілеїв вони з цинізмом ... висловили свою володарську філософію устами пок. гр. Войцеха Дзедушицкого: “Нехай шаліє буря, ми її не боїмося, доки маємо тут в соймі безпечний дах над головою”»⁴¹³.

У міжнаціональному конфлікті в Галичині українці були тією стороною, яку не влаштовував наявний стан і яка прагнула «змінити систему». Заразом нечисленним українським парламентським репрезентаціям припадала роль відповідальних та ініціаторів, хоча б зважаючи на ту напругу сил, якої українські політики щоразу вимагали від своєї громадськості на виборах. На початок ХХ ст. в арсеналі засобів українських депутатів уже були численні спроби «змінити систему» шляхом: демонстративних виходів із залу засідань, складання депутатських мандатів («сецесії»), гострих опозиційних промов, угод, скарг уряду, «технічних обструкцій» і т. ін., однак усе це не давало бажаного зрушення. Цей стан влучно сформулював маршалок Галицького сейму Станіслав Бадені, який у неофіційній розмові з українськими депутатами зауважив: «Ви маєте в усім слухність, але не маєте сили, щоб свою слухність провести»⁴¹⁴. Тож українські політичні сили головним завданням на черговому витку пошуків порозуміння з польськими політичними елітами в Галичині вважали створення ефективної тактики, яка б дала змогу вивести відносини з поляками у крайовій автономії на новий рівень.

«Політична автономія Галичини захиталася»: спроба українсько-австрійської угоди 1907 р.

У 1905 р. внутрішньополітична ситуація в Австро-Угорщині загострилася під впливом революції в Росії. Наприкінці 1904 р. уряд Ернеста Кербера під акомпанемент обструкцій у парламенті пішов у відставку. Його наступник Пауль Гауч розпочав підготовку виборчої реформи. Гасло загального, прямого, рівного і таємного виборчого права мобілізувало на боротьбу широкі верстви. Йдучи на реформу, австрійський уряд прагнув заспокоїти масові рухи і знайти інтегративний чинник для розбурханого національними пристрастями парламенту⁴¹⁵. До ухвалення Державною радою 1 грудня 1906 р. нового виборчого закону всі події в Австрії були підпорядковані боротьбі за умови виборчої реформи; політичні сили консолідувалися навколо національних інтересів. «Стоїмо на переломі, – стверджував український політик Євген Олесницький. – Від сеї справи зависить наша

⁴¹³ Слава українським обструкціоністам! Проч з польським соймом насилія і привілеїв. *Діло*. 1910. 4 н. ст. падолиста (22 ст. ст. жовтня).

⁴¹⁴ Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. С. 177.

⁴¹⁵ Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918. Warszawa, 1996. S. 261.

будучність. Ми всі були-б негідні сеї хвилі, коли-б не вміли єї визискати. Перед сею справою повинні умовкнути всі наші домашні сварні яко малозначущі. Лишім їх на пізнійші часи. Нам треба злуки, згоди і праці»⁴¹⁶.

Польські політики вимагали, щоб реформа зберегла позиції поляків у парламенті, а в разі запровадження загального й рівного виборчого права це було б неможливим. Тому вони висунули ідею «виокремлення Галичини», тобто створення автономії на взірць Угорщини, вилучення з-під повноважень австрійського парламенту, розширення компетенції Галицького сейму і підзвітності йому органів виконавчої влади⁴¹⁷. Щоб мінімізувати вимоги українців, вони стверджували, що ті ще не погодилися між собою, чи є насправді самостійним народом⁴¹⁸. Не сприяло підавстрійським українцям і розгортання подій у Росії: досі галицькі діячі будували свою політику на тезі, що Наддніпрянська Україна продемонструє потужну національну свідомість, як тільки буде обмежене свавілля російської влади, однак революційні події принесли чимале розчарування, а також переконали австрійський уряд у недоцільності ставити на «українську карту». Після відставки у травні 1906 р. уряду П. Гауча і формування кабінету Макса Владіміра Бека польські політики стали на шлях переговорів з урядом. Спроба українців протидіяти цьому, розгорнувши масовий сільськогосподарський страйк, виявилася безуспішною. Президія Польського кола уклала таємну угоду з урядом, за якою підтримала проєкт виборчої реформи взамін на розширення повноважень галицького намісника і сфери вжитку польської мови та інші поступки⁴¹⁹.

За новим законом куріальну систему було скасовано і запроваджено відносно загальне й рівне виборче право. Право голосу отримав кожний австрійський громадянин-чоловік, якому виповнилося 24 роки і який не був позбавлений цього права за злочини та проживав у своїй громаді принаймні один рік. У поділі мандатів між провінціями й народами засада рівності не була дотримана; надано переваги німецькому населенню коштом слов'янського, а в Галичині – польському коштом українського⁴²⁰. З 516 членів Палати депутатів Галичину представляли 106 (20,5 %). У Галичині замість національного кадастру (як у Моравії) запроваджено двомандатну систему: сформовано 34 міські (польські) одномандатні округи і 36 двомандатних округів, з яких 27 польсько-українських у Східній Галичині⁴²¹. Галицькі українці могли здобути 27 парламентських мандатів (25,5 % галицької делегації). Один український депутат представляв інтереси 114 тисяч громадян, тоді як аналогічний показник для поляків становив 53 тисячі⁴²². Закон був ухвалений і

⁴¹⁶Звіт в Стрию посла д-ра Олесницького з его діяльності в соймі. *Діло*. 1905. 23 падолиста (6 грудня).

⁴¹⁷O samodzielność Galicyi. *Słowo Polskie*. 1906. 6 stycznia. Wydanie poranne.

⁴¹⁸Dwa «wsenarodne wicza» we Lwowie. *Słowo Polskie*. 1906. 3 lutego. Wydanie poranne.

⁴¹⁹Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Pelin, 1939. S. 79.

⁴²⁰Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków; Wrocław; Warszawa, 1959. S. 170–171.

⁴²¹Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rok 1907. Cz. IX. Nr 15–16. S. 57–107.

⁴²²Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń, 1996. S. 194; Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (Зокрема в роках 1905–1907). *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1980. С. 23–44.

26 січня 1907 р. санкціонований цісарем. Реформа дала українцям змогу відразу втричі збільшити парламентське представництво, але, зважаючи на значне зростання загального числа депутатів, це посилення було відносним.

Одразу ж після ухвалення виборчого закону оголошено нові вибори до австрійського парламенту. Попри розчарування, українські політики відповідально підійшли до виборів, висунувши завдання здобути всі можливі мандати, аби «не соромити ся» і мати аргументи для подальшої боротьби⁴²³. Вибори продемонстрували національний солідаризм українців у Східній Галичині: на користь поляків вони втратили тільки один мандат. До парламенту було обрано 32 депутати-українці, серед них 27 у Галичині і 5 на Буковині; з них – 22 націонал-демократи, 3 радикали, 2 соціал-демократи і 5 русофілів⁴²⁴. Результати парламентських виборів 1907 р. українські політики розцінили як перемогу⁴²⁵. Відзначаючи народне піднесення, Михайло Грушевський писав: «Штабівці української політики побачили себе на чолі сильної армії, з якою можна було зробити багато»⁴²⁶.

Після цих виборів українці в парламенті, за визначенням історика Гаральда Біндера, стали гравцем «достойним того, аби з ним рахувалися в політичній грі уряду та парламенту»⁴²⁷. Спершу українські депутати об'єдналися у клуб, однак невдовзі з'ясувалося, що співпраця з русофілами, які стали на шлях політичного москвофільства, неможлива. Українські депутати обрали курс на рішучу опозицію щодо галицької влади і всіх тих, хто її у Відні підтримував. На засіданні 20 червня 1907 р. клуб оголосив державно-правову заяву (автор – Кость Левицький), у якій стверджувалося, що утримання українців і поляків у межах штучно створеної галицької провінції порушує базові національні права українського населення, тому українські депутати використовуватимуть усі засоби, аби домогтися національно-територіальної автономії українських земель⁴²⁸.

Рішучий виступ, чисельність і солідарність українського клубу привернули довгоочікувану увагу уряду. На початку липня 1907 р. прем'єр М. Бек запросив українських депутатів на консультації, започаткувавши смугу прямих контактів українських і австрійських політиків⁴²⁹. 22 липня 1907 р. відбулася друга зустріч, на якій прем'єр запропонував українським політикам укласти перелік першочергових вимог. Як головне українці поставили «жадання привернення правного стану в Галичині, замість дотеперішньої самоволі галицьких властей» і насамперед покарання чиновників, задіяних у порушеннях законності на виборах. М. Бек відразу доручив галицькому наміснику Анджею Потоцькому провести щодо виборчих правопорушень розслідування. Серед інших вимог названо повернення українців-фахівців у фінансовій сфері із Західної Галичини та припинення переслідування «Січей».

⁴²³ Романчук Ю. Якої нам треба репрезентації у Відні? *Діло*. 1907. 23 н. ст. лютого.

⁴²⁴ Цюцора Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті...

⁴²⁵ *Побіда*. *Діло*. 1907. 3 н. ст. червня.

⁴²⁶ Грушевський М. Два роки галицької політики. *Грушевський М. Твори*: у 50-ти т. Львів, 2005. Т. 2. С. 261–262. (Серія: суспільно-політичні твори).

⁴²⁷ Binder H. *Ukrainische predstavicielstvo w austriackiej Izbie posłów, 1879–1918. Ukrainskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek / pod red. J. Mokłaka*. Kraków, 2006. S. 141–144. Пор.: Грушевський М. Два роки галицької політики... С. 263.

⁴²⁸ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 446–448.

⁴²⁹ Там само. С. 452.

Унаслідок переговорів було подолано опір намісника щодо заснування Товариства українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові. Вимоги українців були передані прем'єру в меморіалі, на який він зобов'язався відповісти під час наступної сесії парламенту⁴³⁰. За свідченням Д. Абрагамовича, цих меморіалів було два (про адміністративні стосунки і про науково-освітні справи). Їхні копії М. Бек передав А. Потоцькому і президії Польського кола⁴³¹. Очевидно, у зв'язку з цим наприкінці серпня 1907 р. Галицьке намісництво зобов'язало старост підготувати характеристики на українських депутатів⁴³².

У перші дні роботи парламенту А. Потоцький перебував у Відні, де, серед іншого, вів консультації з українськими депутатами, насамперед з головою сеймового клубу Є. Олесницьким. Йшлося про реформу сеймового виборчого права, що стала першочерговим завданням. Польські політики збагнули загрозу непроведення реформи – за старою системою українці та євреї могли здобути до 60 мандатів і позбавити поляків звичної більшості у дві третини голосів, яка дозволяла ухвалювати будь-який виборчий закон без згоди українців. Польський націонал-демократ Юзеф Бузек застерігав, що українці недаремно погоджуються обмежити реформу запровадженням прямих виборів у IV курії (це бало їм змогу здобути всі східногалицькі мандати), і закликав негайно ввести національний кадастр⁴³³. М. Бобжинський зауважував, що опір виборчій реформі мав би сенс, якби «та ординація була доброю, якби гарантувала нам більшість. Однак так не є»⁴³⁴. Українці сподівалися, що під тиском таких загроз поляки підуть на вагомні поступки. Перша пропозиція А. Потоцького, повторена «кількома наворотами», полягала в запровадженні загального виборчого права лише в додатковій курії та забезпеченні українцям 30–40 мандатів. Цю пропозицію українці відкинули, твердячи, що домагатимуться загального, рівного, прямого й таємного виборчого права⁴³⁵. Однак принципи реформи чітко виклав М. Бек на засіданні Державної Ради 27 червня 1907 р.: уряд не погоджувався на запровадження загального й рівного виборчого права до сеймів і наполягав на забезпеченні вищим суспільним верствам гідного представництва⁴³⁶. Під час зустрічей А. Потоцького з українцями останні також

⁴³⁰ Там само. С. 454.

⁴³¹ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów (далі – ВJ). Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8109 III, k. 18 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

⁴³² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 146 (Галицьке намісництво). Оп. 6. Спр. 1312. Арк. 613 та наст. (відповіді старост з посиланням на розпорядження від 30 серпня 1907 р.).

⁴³³ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów. Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca. Przyb. 354 / 3. K. 185 (меморіал Ю. Бузека з обґрунтуванням необхідності запровадження національного кадастру, 1907 р.).

⁴³⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie. Oddział I – akt staropolskich grodzkich i ziemskich, archiwów rodów i rodzin, kolekcji i zbiorów (далі – ANKr. Oddz. I). Archiwum Dzikowskie Tarnowskich. Sygn. 653. K. 140 a–140 g (лист М. Бобжинського до З. Тарновського, 1907 р.).

⁴³⁵ Левницький К. Історія політичної думки галицьких українців... С. 448.

⁴³⁶ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. S. 72.

вимагали надання чиновникам-українцям адміністративних посад і призначення українця віцепрезидентом Галицького намісництва⁴³⁷.

На переговорах з українськими депутатами М. Бек натякав, що польські політики звинувачують українців у національній невизначеності. Можна припустити, що саме в такому дусі українське питання обговорювали під час перебування А. Потоцького у Відні⁴³⁸. Одночасно стрімко розгорталася формування польсько-русофільського союзу проти українофілів. Серед русофілів виділилася група так званих реальних політиків з числа непублічних, однак впливових діячів, які важливішим, ніж питання національної ідентичності, вважали здобуття політичних і фінансових впливів. Ця група під назвою «Реконструкційний комітет староруської партії» встановила контакти з головою польської Національної ради Тадеушем Цєнським⁴³⁹. У відповідь українські політики оголосили, що всупереч австрійським державним інтересам готується стратегічне порозуміння між Варшавою, Петербургом і Львовом. «Діло» фіксувало переговори русофілів з міністром для Галичини Войцехом Дзєдушицьким⁴⁴⁰.

На початку вересня 1907 р. віденський часопис «Die Zeit» опублікував звістку про ймовірну відставку А. Потоцького з посади галицького намісника. Серед її причин названо невдоволення впливових польських політиків жорсткою політикою намісника в Галичині, зокрема щодо українського руху, що на практиці вело до загострення політичної ситуації в краю та втручання Відня. Вітаючи цю звістку, «Діло» писало, що «вже найвисший час, аби той галицько-польський губернатор усунув ся» та звинувачувало А. Потоцького в толеруванні «російських агентів, ініціаторів і агітаторів москвофільського руху в Галичині»⁴⁴¹.

Засідання Галицького сейму розпочалися 16 вересня 1907 р.. Остання в каденції сесія мала гіпотетичне завдання ухвалити виборчий закон, однак серед депутатів повсюдно відзначалась апатія й відчуття безпорадності. З кінця вересня 1907 р. Комісія для виборчої реформи почала обговорювати проект М. Бобжинського⁴⁴². Вважаючи збереження наявного стану «власноручним похороном» для польських консерваторів і національних інтересів, один із тогочасних лідерів краківських консерваторів Міхал Бобжинський переконував польських політиків підтримати його законопроект⁴⁴³. Тим часом українських політиків тема міжнаціонального порозуміння в Галичині не цікавила взагалі. Керівництво УНДП пов'язувало свої плани з діями уряду. Задля успіху переговорів з ним від Галичини до Відня мали надходити імпульси крайнього невдоволення правлінням польської шляхти. Преса стверджувала, що українці не погодяться на «публичну комедію» ухвалення в сеймі законопроектів, «згори порішених на панських конвентиклях або польованях в Буську чи в Ланьцуті»⁴⁴⁴.

⁴³⁷ VJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8109 III. K. 18 (протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

⁴³⁸ Ad maiorem Poloniae gloriam. *Діло*. 1907. 5 н. ст. серпня.

⁴³⁹ Москвофільська нова ера. *Діло*. 1907. 11 н. ст. жовтня.

⁴⁴⁰ Ad maiorem Poloniae gloriam. *Діло*. 1907. 5 н. ст. серпня.

⁴⁴¹ Політичні гльоси. *Діло*. 1907. 11 н. ст. вересня.

⁴⁴² Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 90–91.

⁴⁴³ ANKr. Oddz. I. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich. Sygn. 653. K. 140 a–140 g (лист М. Бобжинського до З. Тарновського, 6 / д., 1907 р.).

⁴⁴⁴ Jedyny polski parlament. *Діло*. 1907. 16 н. ст. вересня.

Після відкриття сесії парламенту 15 жовтня 1907 р. переговори українських депутатів з урядом були відновлені, що викликало справжній переполох серед польського політикуму. Вже на наступну зустріч з М. Беком 16 жовтня 1907 р. прийшли А. Потоцький і В. Коритовський⁴⁴⁵. Їхня присутність свідчила, що польські політики усвідомили вагу моменту і його потенційні загрози. Українська преса стверджувала, що цього разу українці не можуть вдовольнитися частковими поступками, а повинні домагатися засадничої зміни свого політичного становища, бо «нераз уже центральне правительство видавало розпорядження в тім напрямі – з тим результатом, що краєві власти кидали розпорядження до коша»⁴⁴⁶. Гарантіями перетворень мали стати персональні зміни в Галицькому намісництві, уряді та проведення сеймової виборчої реформи з урахуванням українських інтересів⁴⁴⁷, показові звільнення хоча б кількох старост⁴⁴⁸. Одночасно українські представники вели переговори в міністерстві освіти про відкриття українських кафедр у Львівському університеті і щодо перспектив заснування українського університету у Львові.

Щодня перебіг перемовин обговорювали в українському клубі⁴⁴⁹. 22 жовтня мало відбутись якесь «вирішальне засідання». Попереднього дня у Львові дорогою до Відня затримався депутат від Буковини Микола Василько, який дві години розмовляв із А. Потоцьким, а згодом зустрічався з Олександром Барвінським. Інформація, надана буковинським депутатом, спричинила рішення клубу не оприлюднювати в парламенті «обструкційного» внеску про правопорушення галицької адміністрації⁴⁵⁰. Наступного дня підконтрольний О. Барвінському «Руслан» опублікував статтю «Не маловажно цеголок до будови національного життя»⁴⁵¹, з чого випливало, що політичні гравці ведуть торг щодо змісту й кількості чергових «поступок» українцям. Втручання в переговори О. Барвінського і М. Василька, яких вважали «угодовими» політиками, викликало нове обурення в середовищі УНДП: «руські політики на Буковині на кождім кроці проявляють аж до обридженя чорно-жовту льяольність, до котрої ми, галицькі Русини, не маємо найменшої причини ані охоти»⁴⁵².

Засідання українського клубу 22 жовтня тривало 12 годин і було «дуже оживлене, гаряче, навіть місцями бурхливе». Більшість депутатів демонструвала радикальні настрої. Лише коли президія клубу в особі Юліана Романчука пригрозила скласти повноваження, депутати погодилися відтермінувати рішення на кілька днів до відповіді М. Бека. Австрійський прем'єр одночасно вів переговори з Польським колом. Вже сам факт їхнього провадження неабияк дратував українських політиків, оскільки свідчив, що ніякого компромісу з Віднем із нехтуванням позиції поляків не буде⁴⁵³. Згідно з попередньою домовленістю, 26 жовтня, М. Бек представив українським депутатам пропозиції уряду, зазначивши, що задоволеними можуть бути

⁴⁴⁵ Переговори Русинів з бар. Беком. *Діло*. 1907. 19 н. ст. жовтня.

⁴⁴⁶ Руський нарід і правительство. *Діло*. 1907. 21 н. ст. жовтня.

⁴⁴⁷ На адресу нашого парламентарного клубу. *Діло*. 1907. 18 н. ст. жовтня.

⁴⁴⁸ Руський нарід і правительство. *Діло*. 1907. 21 н. ст. жовтня.

⁴⁴⁹ Переговори Русинів з бар. Беком. *Діло*. 1907. 19 н. ст. жовтня.

⁴⁵⁰ «Тактика секретів». *Діло*. 1907. 23 н. ст. жовтня.

⁴⁵¹ Наша національна політика. *Діло*. 1907. 24 н. ст. жовтня.

⁴⁵² «Тактика секретів». *Діло*. 1907. 23 н. ст. жовтня.

⁴⁵³ З українського клубу. *Діло*. 1907. 24 н. ст. жовтня.

лише деякі вимоги українців, інші, як-от сеймова виборча реформа, мають стати предметом переговорів і наслідком українсько-польського компромісу («не можна одним розчерком пера вдовольнити всіх домагань народу, який так довго був упослідженим»). М. Бек також пообіцяв, що найближчим часом з'явиться обіжник галицького намісника і згідно з ним органи адміністративної влади будуть зобов'язані однаково трактувати всіх австрійських громадян, незалежно від національності. Найскладнішою він назвав справу заснування українського університету⁴⁵⁴. З-поміж інших питань, які українські депутати окреслили як першочергові, було створення української секції в міністерстві для Галичини, допуск чиновників-українців на адміністративні посади і розширення прав українців у судівництві⁴⁵⁵.

З інших джерел випливало, що українці отримали від уряду такі обіцянки: об'єктивне ставлення адміністративної влади в Галичині й покарання винних у правопорушеннях чиновників; прискорення виборів громадських рад там, де вичерпано термін дії попередніх; використання української мови як офіційної в органах влади тих громад, які ухвалили відповідні рішення; відкриття додаткових (паралельних) класів в українських гімназіях ще до рішення Галицького сейму про окремі гімназії (насамперед йшлося про відкриття українських гімназій у Стрию, Бережанах, Сяноку, Самборі); відмова від обов'язкового вживання польської мови при іммуартикуляціях (урочистій посвяті в студенти) у Львівському університеті; використання української мови при записах студентів і веденні дисциплінарних справ; створення двох українських кафедр (з хімії – для Івана Горбачевського і римського права – для Михайла Зобкова); надання українським чиновникам посад у міністерствах; фінансування українських економічних і культурно-просвітніх інституцій, зокрема створення іпотеки для селян з основним капіталом 3 млн крон і виділення державної субсидії «Просвіті»⁴⁵⁶. Вислухавши звіт, український клуб ухвалив, що не задовольняється поступками, не вважає себе зобов'язаним відмовлятися від опозиційної тактики, однак вітає добру волю уряду⁴⁵⁷.

У розпалі переговорів, 20 жовтня 1907 р., А. Потоцький видав обіцяний обіжник «До всіх старост у Східній Галичині». Галицький намісник свідомо видавав його нібито з власної ініціативи, щоб поява обіжника не виглядала вимушеним наслідком тиску з боку уряду. Побажання австрійського прем'єра, «аби намісник видав розпорядження до старост, щоб Русинів трактувати рівноправно», А. Потоцький переробив творчо – у дусі, що чиновник повинен як рівноправних трактувати всіх (інакше «то би вказувало, що до того часу чинилося упереджено») ⁴⁵⁸. Текст

⁴⁵⁴ З руського клубу. *Діло*. 1907. 28 н. ст. жовтня.

⁴⁵⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 382 (Юліан Романчук). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 59–59 зв. (лист-відповідь українського депутата Державної ради Ю. Романчуку, без дати і підпису, [грудень 1907 р.]).

⁴⁵⁶ Winiarski I. Rusini w Radzie Państwa 1907–1908. Lwów, 1909. S. 44. Пор.: В.І. Теки М. Вобrzyńskiego. Sygn. 8109 III. К. 18–21 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.). Протокол угоди між українським парламентським клубом і Міністерством внутрішніх справ, датований 19 листопада 1907 р. На документі стоять підписи М. Бека, Ю. Романчука та М. Василька, печатка президії Міністерства внутрішніх справ. Копія протоколу збереглася серед документів Ю. Романчука (ЦДІАЛ України. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 45–47); Відворот. *Діло*. 1907. 1 н. ст. падолиста).

⁴⁵⁷ З руського клубу. *Діло*. 1907. 28 н. ст. жовтня.

⁴⁵⁸ В.І. Теки М. Вобrzyńskiego. Sygn. 8109 III. К. 18 (протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

обіжника намісник писав виразно в поганому настрої: ймовірно, його дратувала необхідність відволікатися від інших справ задля акту, який носить формальний характер. Він періодично збивався на декларативні, неймовірно віддалені від реального стану справ заклики, всіляко демонструючи, що документ пишеться «для Відня». Якщо порівняти текст цього обіжника з попередніми й наступними розпорядженнями А. Потоцького, із властивою для них конкретикою, сухим і безапеляційно-наказовим стилем, можна припустити, що повітові чиновники, отримавши цей обіжник, хіба що знизували плечима⁴⁵⁹.

Від середини жовтня 1907 р. переговори українців з урядом стали чи не головним клопотом Польського кола. На його засіданні 17 жовтня 1907 р. провідною була думка, що коло не може допустити будь-яких кроків намісника, міністра для Галичини, австрійського прем'єра без власної згоди⁴⁶⁰. Участь у засіданні 29 жовтня 1907 р. брав А. Потоцький: за спогадами С. Гломбінського, консервативні політики викликали його у Відень спеціальною телеграмою⁴⁶¹. Народи були таємними, а їхнім предметом визначено «справу руську». Галицький намісник поінформував депутатів про перебіг переговорів від моменту представлення українцями меморіалів М. Беку. За його твердженням, «Бек у переговорах з русинами діяв лояльно і коректно. Просив намісника, аби той щодо змісту меморіалу порозумівся з Руським клубом, просив, щоб не робив обіцянок, бо не хоче нічого обіцяти без думки Польського кола . . . . Враховуючи факт, що міністр визнав русинів важливою в Галичині партією, дрібні поступки можна прийняти. Є це, однак, новим явищем. . . . Потрібно пам'ятати, що, починаючи від виборів, Русини мусять мати вплив, а ми повинні старатися здобути вплив ще більший». У розмові з М. Беком А. Потоцький також наполягав на забезпеченні польського характеру Львівського університету («вони не мають чим заповнити університет – Горбачевський старий і по-руськи майже не вміє, Зубков науково не багато означає»). З-поміж найближчих поступок він запропонував затвердити скасовані староствами рішення українських громад про перехід на українську мову адміністрування⁴⁶².

На нарадах Польського кола, які тривали ще й протягом наступного дня, позицію намісника підтримали консерватори. «Czas» похапцем переконував читачів, що поступки українцям є для них «дуже цінними» та «ні в чому не порушують нашого національного стану володіння в краю», що зміцнення українців не означає послаблення поляків і відкриває шлях до мирного співжиття двох народів⁴⁶³. Натомість націонал-демократи розхитували ситуацію, сподіваючись використати її в боротьбі з консерваторами, називали плановані поступки українцям надмірними, вимагали пояснень від найвищих чиновників і депутатів, публічного обговорення й запоруки, що «польська національна справа не зазнає жодних збитків»⁴⁶⁴. Уже

⁴⁵⁹ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 691. Арк. 77 (обіжник А. Потоцького до всіх старост у Східній Галичині, Львів, 20 жовтня 1907 р.).

⁴⁶⁰В.І. Теки М. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III. К. 8 (протокол засідання Польського кола, Відень, 17 жовтня 1907 р.).

⁴⁶¹Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Pelpin, 1939. S. 87.

⁴⁶²В.І. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8109 III. К. 18–19 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

⁴⁶³Koło w sprawie ruskiej. *Czas*. 1907. 2 listopada.

⁴⁶⁴Konszachty rządu z Rusinami. *Słowo Polskie*. 1907. 28 października.

на другий день засідань Польського кола, 30 жовтня 1907 р., «Діло», виявляючи чудову обізнаність щодо перебігу «таємних» нарад, обрушилося на поляків, Відень і усіх «ворогів русинів» у тоні, який не залишав жодних ілюзій щодо намірів загострювати тактику політичної боротьби. Часопис назвав кампанію польської преси «особистою інтригою» А. Потоцького проти уряду, стверджуючи, що, ведучи переговори з українцями, він одночасно передавав інформацію польській пресі і заохочував її до різких виступів, щоб використати їх як форму тиску на Відень. Жорстка позиція намісника в розмові з українськими депутатами («можете отримати те, на що погодяться поляки») роздратовала українських політиків: «на думку Поляків, центральне правительство повинно сказати Русинам ясно і отверто, що ... вони знаходять ся під абсолютним польським панованєм, супроти котрого воно, центральне правительство, зовсім безсильне»⁴⁶⁵. Потрапивши в колізію між австрійськими державними і польськими патріотичними інтересами, А. Потоцький, за твердженням часопису, мав би негайно подати у відставку, якщо в нього залишилася «хоч дрібка приличности»⁴⁶⁶.

Переговори українців з урядом і фактичне визнання останнім слушності їхніх вимог посилили серед польських політиків відчуття загрози національним інтересам. «Політична автономія Галичини захиталася, – так оцінював ситуацію М. Бобжинський, – русини здобули підтримку центрального уряду і незмірно зросли в силі»⁴⁶⁷. Контакти уряду з українцями послабили в польському політикумі позиції консерваторів. На знак протесту пішов у відставку міністр для Галичини В. Дзедушицький; склав повноваження голова Польського кола Давид Абрагамович. Ці події загальмували (а в підсумку й унеможливили) створення в Галичині єдиної польської консервативної сили. Східногалицькі польські політики, спостерігаючи за посиленням українського руху, дедалі більше схилилися до націонал-демократичної ідеології; 12 листопада 1907 р. на тлі обурення польської громадськості українсько-австрійськими контактами головою Польського кола було обрано одного з лідерів націонал-демократії Станіслава Гломбінського. Він розпочав переговори з М. Беком, домагаючись розірвання домовленостей з українцями. Наслідком цих зусиль стало підписання «ясно окресленої, суворо таємної угоди, про яку не знало й знати не могло навіть Польське коло». Відповідно до угоди уряд зобов'язувався: підтримувати ухвали Галицького сейму щодо розширення галицької автономії і сфери офіційного вжитку польської мови, вести переговори з українцями лише за згодою голови Польського кола, негайно інформувати його про вимоги українців, не надавати їм односторонніх поступок, забезпечувати полякам економічні пріоритети. За визнанням С. Гломбінського, М. Бек намагався дотримуватися цієї угоди⁴⁶⁸. Так, польським політикам вкотре вдалося відвернути загрозу українсько-австрійського порозуміння, залишаючи в українців відчуття розчарування, зневіри й обурення.

⁴⁶⁵ В блуднім колесі. *Діло*. 1907. 30 н. ст. жовтня.

⁴⁶⁶ Інтрига проти Бека. *Діло*. 1907. 31 н. ст. жовтня.

⁴⁶⁷ Bobrzyński M. Z moich pamiętników / przygotował do druku, wstępem i przypisami opatrzył A. Galos. Wrocław; Kraków, 1957. S. 268.

⁴⁶⁸ Głabiński S. Wspomnienia polityczne... S. 83–92.

«З Потоцьким ми вже домовилися про українсько-польську угоду»: вибори до Галицького сейму 1908 р. та проєкти українсько-польських домовленостей

Найближчі вибори до Галицького сейму 1908 р. давали нагоду переформатувати польсько-українські відносини в Галичині з урахуванням останніх подій у Відні. Значущість цієї виборчої кампанії була високою: вважали, що сейм нового скликання швидко ухвалить виборчу реформу, яка визначить баланс національно-політичних сил на довший час. Психологічно польськими політиками керувало прагнення «покарати» українців за пережитий від їхніх переговорів з урядом стрес та пов'язане з цим бажання посилити розкол в українському русі, показати Відню його слабкість та антидержавні тенденції. Водночас висновки різних польських політичних сил виявилися суперечливими. Західногалицькі консерватори визнали переговори «наслідком і виявом того, що від часу запровадження автономії Галичини польська більшість не вміла чи не могла сама укласти угоду з русинами»⁴⁶⁹. На зламі 1907 і 1908 рр. серед польських панівних кіл у Галичині утвердилося переконання в необхідності негайно укласти угоду з українцями на зразок «нової ери» 1890 р., аби продемонструвати уряду, що ситуація перебуває під контролем.

Натомість польські націонал-демократи вбачали в цій ситуації шанс для загострення антиукраїнського курсу, який впливав з їхньої ідеології. Партнерами ж для переговорів вони вважали русофілів. Націонал-демократи були загальнопольською політичною силою, яка робила ставку на Росію, вважаючи, що саме ця імперія є найслабшою ланкою, від якої полякам вдасться здобути незалежність. У 1908 р. їхній партійний лідер Роман Дмовський видав книгу «Росія, Німеччина та польська справа» («Rosja, Niemcy i sprawa polska»), в якій оголосив, що поляки мусять стати «передмур'ям» Росії перед німцями. До реалізації цього плану він намагався втягнути і галицьких ендеків, ставлячи їх у надзвичайно скрутну ситуацію. Не можна сказати, що польська націонал-демократія в Габсбурзькій монархії підпорядковувалася всім планам Варшави, однак імпульси, які звідти йшли, безумовно, позначалися на її діях та по-своєму впливали на місцеву ситуацію. Чутки про порозуміння між ендеками й русофілами кружляли від початку виборчої кампанії. Ще наприкінці 1907 р. Народний комітет УНДП розіслав обіжник під грифом «Пильне і тайне! В справі виборів», у якому інформував місцеві осередки про ці домовленості: «Спеціально звернуться ворожі заходи наших противників проти кандидатів українського національно-демократичного сторонництва, яких повалене малоб послужити як спосіб до спараліжованя значіння нашої парламентарної репрезентації перед центральним правительством»⁴⁷⁰. За кілька днів цю інформацію обнародувало «Діло»⁴⁷¹.

Визначальний вплив на виборчу кампанію поляків у Східній Галичині зберігали східногалицькі консерватори. Напередодні перших загальних парламентських виборів передвиборча організація була реформована. Її керівним органом стала

⁴⁶⁹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 6.

⁴⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 372 (Охримович Володимир). Оп. 1. Спр. 16. Арк. 11–14 (обіжник Народного комітету УНДП за підписами К. Левицького і В. Бачинського, Львів, 28 грудня 1907 р.).

⁴⁷¹ До Русинів Галицької землі. *Діло*. 1908. 1 н. ст. січня; Москвофіли перед виборами. *Діло*. 1908. 3 січня (21 ст. ст. грудня 1907 р.); Москвофіли і вибори. *Діло*. 1908. 13 січня (31 ст. ст. грудня 1907 р.).

Національна рада (*Rada Narodowa*), утворена наприкінці 1906 р. на базі Центрального виборчого комітету, однак із ширшими повноваженнями. Склад Національної ради визначало Польське сеймове коло, тому домінували в ній консерватори. Польські націонал-демократи, окрилені успіхами на парламентських виборах, призупинили свою участь у Національній раді та обрушилися з критикою на консерваторів, зокрема через їхню недалекоглядну політику в українському питанні і наражання сейму на небезпеку здобуття українцями близько третини мандатів. Вони стверджували, що протидіяти українському натиску потрібно не змовами з Віднем, а зміцненням польського чинника в Східній Галичині⁴⁷². Передвиборчі звернення Національної ради, виконані в дусі традиційної для «подільської» шляхти сакралізації образу єдиної (польсько-русько-литовської) вітчизни і спільної праці для добра руського простоліду, водночас недвозначно змальовували образ ворога: «ті постійні нарікання на польський утиск, постійне сповідування ненависті до поляків, прагнення усунути їх зі східних повітів, вічні погрози й заохочення до насильств і розбою цілком не сприяють добру краю»⁴⁷³. Порозуміння з русофілами давало змогу східногалицьким консерваторам оптимістично оцінювати перспективи виборів. У середині лютого 1908 р. голова Національної ради Т. Ценський стверджував: «Боротьбу з гайдамачиною ведемо вже не ми самі, поляки, але й старорусини йдуть з нами разом»⁴⁷⁴.

У Східній Галичині польські консерватори разом з русофілами почали проводити спільні передвиборчі віча. За твердженням польського дослідника Адама Вонтора, саме під тиском подільських політиків А. Потоцький погодився підтримати на виборах кандидатури русофілів⁴⁷⁵, серед яких виявилися й такі одіозні фігури, як Володимир Дудикевич. Про те, що тиск на середовище краківських консерваторів справді чинили, причому в різних напрямках, свідчить, зокрема, лист Мечислава Рея до М. Бобжинського від 11 лютого 1908 р. Відображаючи настрої східногалицької шляхти, М. Рей відзначав як особливо відрадні вияви нещодавніх спільних передвиборчих віч і переконував адресата в потребі підтримати «старорусинів». Останні, за його твердженням, «мають просту й дуже реальну програму – хочуть злитися воедино з Росією», а останнім часом суттєво зміцніли. Причину цього автор листа вбачав у розчаруванні населення українським вектором, постійним культивуванням боротьби, відсутністю результатів і абсурдністю української політичної програми – створення соціально справедливої козацької держави. «Розум каже мені передбачити, – стверджував М. Рей, – що після розвіяння українського абсурду старо-Русини залишаться єдиним поважним сторонництвом на руській землі»⁴⁷⁶.

Текст угоди між Національною радою й русофілами – якщо такий взагалі існував – поки що не виявлений. Однак знаходимо багато свідчень про існування домовленості в кореспонденції українських і польських діячів січня – лютого 1908 р. та в пресі. «Діло» 31 січня 1908 р. повідомило, що «пакт між москвофілами а Радою

⁴⁷² Вибори з столиці краю. *Діло*. 1908. 4 н. ст. марця (20 ст. ст. лютого).

⁴⁷³ Odezwa. Rada Narodowa do wyborców. *Gazeta Narodowa* (Lwów). 1908. 25 stycznia; Cieński T. Akcja przedwyborcza. Pobudka. *Gazeta Narodowa*. 1908. 8 stycznia.

⁴⁷⁴ Цит. за: Wątor A. Galicyjska Rada Narodowa w latach 1907–1914. *Z dziejów instytucji obywatelskiej*. Szczecin, 2000. S. 77.

⁴⁷⁵ *Ibid.*

⁴⁷⁶ В.І. Теки М. Бобрзьніського. Sygn. 8090 III. Vol. I. К. 23–25 (лист М. Рея до М. Бобжинського, Микулинці, 11 лютого 1908 р.).

Народовою з огляду на соймові вибори є річчю довершеною»⁴⁷⁷. Технічно угода діяла так: у повітах, де русофіли мали шанси провести свого кандидата, вони висували впливових і відомих діячів; у повітах, де планували перемогу польського кандидата – висували селянина, щоб у такий спосіб відтягнути голоси багатьох українських виборців від українського кандидата, а в другому турі зобов'язувалися підтримати польського кандидата⁴⁷⁸. Українські політики йшли на вибори, цілком свідомі такої перспективи. Так, Є. Олесницький, відповідаючи на прохання О. Барвінського посприяти затвердженню Народним комітетом УНДП кандидатури Ксенофонта Охримовича, писав: «Знаю з зовсім автентичного жерела, що пов.[іт] дрогобичский сим разом признаний Полякам – там вийде Замойский, за котрим при тіснійшій виборі будуть голосувати москвофіли. На тій точці обов'язує взаємний пакт, котрий буде додержаний. Так одже справа п. Охримовича виглядає невесело. Нехай потішить ся тим, що таку саму судьбу ділити його буде з ним много з его соймових дотеперішних товаришів ... Щасливі ті, котрі в новім соймі не будуть, а будуть его оглядати що-найбільше з галерії – они будуть предметом великої зависти з сторони тих, яких доля покличе товаришувати з будучими избранниками Галицької Руси»⁴⁷⁹.

Кореспонденція й примітки А. Потоцького щодо виборів 1908 р. збереглися не в повному обсязі. Рапорти, інформації й інші матеріали про підготовку до виборів свідчать, що вплив намісника на виборчу кампанію залишався традиційно високим. Він намагався особисто контролювати ситуацію в кожному повіті, співвідношення «певних», «непевних» і «поганих» (в іншій редакції – «польських», «староруських», «українських» і «непевних») виборців після правиборів та шанси кожного кандидата, виділяв кошти старостам на передвиборчу агітацію (фігурували суми 1 000–2 000 крон), вирішував, де відмінити результати й оголосити повторні правибори⁴⁸⁰. У джерелах відображено контакти А. Потоцького під час виборчої кампанії з двома українськими діячами – колишнім членом Крайового відділу Дем'яном Савчаком та Є. Олесницьким. Є. Олесницький, покликаючись на «нашу усну конференцію», інформував намісника про правопорушення староств у Рогатині й Калуші, що «виразно зраджують тенденцію повалення наших кандидатів» на користь москвофілів. Про інтерес А. Потоцького до Є. Олесницького свідчить допис намісника на цій інформації: «Лист отримав, дуже хотів би з Вами знову порозмовляти. Потоцький», а також наказ старостам у Рогатині й Калуші: «До мене доходять скарги від української партії, у зв'язку з чим нагадую панові, що хотів би, аби в цьому повіті був обраний український кандидат»⁴⁸¹.

⁴⁷⁷ Salto mortale москвофілів. *Діло*. 1908. 31 (18 ст. ст.) січня.

⁴⁷⁸ Виборча кампанія. *Діло*. 1908. 18 (5 ст. ст.) січня.

⁴⁷⁹ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). Ф. 11 (Барвінські). Спр. 2012 / п. 127. Арк. 55–56 зв. (лист Є. Олесницького до О. Барвінського, 20 січня 1908 р.).

⁴⁸⁰ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 107. Спр. 5 (рапорти, інформації й інші матеріали про підготовку і хід виборів до Галицького сейму, 1908 р.).

⁴⁸¹ Там само. Арк. 79–80 (лист Є. Олесницького до А. Потоцького, Стрий, 20 лютого 1908 р. з приміткою А. Потоцького для Є. Олесницького й чернетками доручень старостам Рогатинського й Калуського повітів, висланими шифрованими телеграмами 22 лютого 1908 р.).

Ключовим передвиборчим документом є чернетка зі списком кандидатів у депутати зі східногалицьких сільських округів. Документ не датований і написаний, ймовірно, рукою А. Потоцького. Про його важливість свідчить той факт, що вміщені в ньому директиви були реалізовані на сеймових виборах. Стосовно низки східногалицьких повітів фігурувала примітка про підтримку польського кандидата, щодо деяких з них додано: «у строго законних рамках». Ще в кількох повітах фігурували прізвища москвофілів, як-от: Богдана Криницького (Богородчанський повіт) і о. Антонія Колпачкевича (Рава-руський повіт). Лише стосовно одного повіту чітко вказано, що не можна підтримувати москвофіла: «Сокаль – рішуче проти Маркова». Найважливішою є примітка щодо Калуського повіту: «постаратися, щоб мати якомога прийнятніший склад виборців. Якби було питання між українцем і москвофілом, підтримати москвофіла, якщо між радикалом і українцем – підтримати українця». З подальшого змісту записки випливає, що такий принцип мав бути застосований в абсолютній більшості східногалицьких повітів («як Калуш»). Лише щодо Рогатинського повіту вміщено застереження: «Рогатин, як Калуш, але обережно, бо там стає Кость Левицький»⁴⁸².

Неприйняття автора російськомовної промови у віденському парламенті Дмитра Маркова свідчило, що підтримка русофільських кандидатів мала межі й була спрямована все ж не на протегування москвофільства як такого, а на розпалювання ворожнечі всередині українського табору. Співзвучною з цією тезою була публікація в «Ділі» в середині лютого 1908 р.: «Менше ясний рахунок москвофілів. Що поляки допоможуть їм проти українського національного руху на стільки, на скільки се лежить в польським інтересі, се певне. Але не менше певне також те, що Поляки ніколи не дозволять розрости ся москвофільству так, як се воно сподівається ся, так, щоб москвофільство заняло становище українського національного руху. Що більше, при помочи москвофілів, використовуючи їх ненависть проти українства, Поляки старатимуть ся щораз більше обмежувати правний простір розвитку нашого народу, старатимуть ся замкнути наш нарід в таким ghetto, щоб він не міг оперти ся польській перевазі без огляду на те, чи він буде себе уважати українським, чи “русским”»⁴⁸³. Така відвертість свідчила: обидві сторони були свідомі того, що грають у політичну гру.

Відомості про угоду між польськими консерваторами й москвофілами, як і перші звістки про порушення законності в організації виборчої кампанії, неймовірно роздратовали українських політиків. В українських часописах перед виборами переважала справжня військова термінологія, лунали заклики збирати кошти для «бойового виборчого фонду», застереження, що міра терплячості українського народу завершується, тощо. Для забезпечення бажаних результатів виборів польські політики за співучасті органів влади контролювали організацію виборчої кампанії, починаючи від складання списків правиборців. Брутальний тиск і застосування сили на сумнозвісних «баденівських» виборах 1895 р. все ще функціонували як урок у пам'яті владних кіл, тому перевагу надавали більш витонченим формам правопорушень, сподіваючись, що правова свідомість українського населення надто низька, аби їм протидіяти. Завдяки маніпуляціям навколо пункту виборчої

⁴⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 107. Спр. 5. Арк. 92–94.

⁴⁸³ Що-раз явнійше. *Діло*. 1908. 14 (1) н. ст. лютого.

ординації, за яким до списку належало включати перші дві третини платників податків, у громадах з переважною більшістю українського населення масово почали з'являтися списки правиборців з числа поляків і євреїв. Застосовували також і традиційні методи: тиск на виборців, закритий перебіг голосувань, фальсифікація результатів, участь жандармів в організації виборчих акцій тощо⁴⁸⁴.

Справжня трагедія розігралася 6 лютого 1908 р. в селі Коропець Бучацького повіту. На виборах у повіті суперничали граф Станіслав Генрик Бадені й Северин Данилович (представник Української радикальної партії). Коропець був на той час доволі великим селом, в якому налічувалося близько шести тисяч мешканців, приблизно три чверті з них становили українці. Сучасники констатували значне зростання правової і національної свідомості населення Коропця від початку ХХ ст. завдяки діяльності місцевих активістів, серед яких був член ширшого Народного комітету УНДП селянин Марко Каганець⁴⁸⁵. Як і в інших місцевостях, у селі були сфальсифіковані списки правиборців. У них виявилось 14 померлих, 5 осіб, котрі емігрували до Боснії, кілька селян, які взагалі не сплачували податків, натомість упущено чимало активних і свідомих українців. 5 лютого 1908 р. в селі було створено «рекламаційну комісію» з п'яти осіб на чолі з М. Каганцем, яка оскаржила 75 позицій у списку, однак органи громадської влади відкрито затигували розгляд цього питання. За свідченнями односельців, за кілька днів до того М. Каганець зазнав особистого тиску з боку С. Г. Бадені та спроби підкупу з метою його невтручання у виборчу кампанію, а також отримував анонімні листи з погрозами (за одним із спогадів – особисто від А. Потоцького, і хоча ця версія є неймовірною, однак саме її існування ілюструє напрям уявлень українських селян про винуватця порушень їхніх прав).

Напруга в Коропці навколо виборів зростала. Селяни, прогнозуючи арешт М. Каганця, вирішили його захищати. Уранці 6 лютого М. Каганець із дружиною і членами «рекламаційної комісії» вирушили до громадської канцелярії, аби з'ясувати долю опротестованого списку правиборців. Дорогою до них приєднувалися інші. Посередині моста шлях перетнули три жандарми, які оголосили про арешт М. Каганця і вимагали, аби люди розійшлися. Після невиконання цієї вимоги жандарми багнетами закололи М. Каганця, який очолював процесію і якого його дружина та сестра намагалися закрити собою. За свідченнями очевидців, останні слова вбитого були: «Я за вас кров пролив» (в іншому варіанті: «Люди! За вас віддаю я життя!»). Жандарми, зрозумівши, що М. Каганець мертвий, забарикадувалися на посту, а ввечері до села прибули військові. Попри спроби подати цей випадок як наслідок бійки між селянами, смерть М. Каганця викликала величезне обурення української громадськості. У його похороні на сільському цвинтарі взяло участь близько 18 тисяч осіб з Бучацького й сусідніх повітів, українські депутати, представники громадських організацій, студентства. На панахиді виголошували запальні промови з засудженням влади. «Одного Каганця вбили, а сто родилося», – так характеризував суспільні настрої майбутній війт Коропця Ілько Максимів. За словами

⁴⁸⁴ Докладніше див.: Arkusza H. Problem nadużyć w czasie wyborów sejmowych w Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Prawo a praktyka. *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej* / pod red. J. Malca i W. Uruszczaka. Kraków, 2001. S. 211–238.

⁴⁸⁵ Ясний Каганець України / упоряд. В. Максимів. Львів, 2008.

письменника Гната Хоткевича, «це була остання крапля, котра переповнила чашу народного терпіння»⁴⁸⁶.

Вибори до Галицького сейму в курії сільських громад відбулися 25 лютого 1908 р. Українці здобули 21 мандат, тобто менше половини від усіх можливих у Східній Галичині. Це не відповідало результатам нещодавніх парламентських виборів, на яких на цій же території українці вибороли майже всі можливі мандати. 8 мандатів отримали русофіли⁴⁸⁷. Найбільш резонансним стало обрання лідера москвофільського напрямку В. Дудикевича. Польська преса привітала результати виборів. «Gazeta Narodowa» потрактувала їх свідченням незгасної довіри українського населення до поляків і розгорнула план співпраці зі «старорусинами»⁴⁸⁸. У складнішій ситуації опинилися краківські консерватори, для яких підтримка русофілів була ідеологічно неприйнятною. У коментарях газети «Czas» було помітне прагнення виправдати намісника, подати наслідки виборів як тактичний хід. Відповідальність за вибори було покладено на український рух, невміння його поміркованих політиків відмежуватися від близького до «бандитизму» радикалізму і – як наслідок – стрімке розчарування населення в депутатах, обраних у 1907 р., перемога старорусинів «не завдяки, а всупереч їхній програмі»⁴⁸⁹.

Після оголошення результатів в українських політичних осередках запанували роздратування й обурення, заклики до радикальної зміни тактики легальної політичної боротьби, повсюдно лунали звинувачення на адресу галицького намісника. Одразу після обнародування результатів «Діло» вийшло з великою передовою статтею під промовистою назвою «Президент польської республіки», в якій покляло особисто на А. Потоцького всю відповідальність⁴⁹⁰. Українські депутати у Відні використовували всі можливості, аби панівні кола змусили А. Потоцького зійти зі шляху порозуміння з русофілами. Питання про галицькі вибори обговорювали на засіданні бюджетної комісії Державної ради. Саме там М. Василько сказав відому фразу про те, що А. Потоцький за одну ніч створив у Галичині, на австрійсько-російському кордоні, російську націю. На цьому ж засіданні з критикою дій галицького намісника виступив С. Гломбінський – як уже згадувалося, ендеки не брали участі у виборчій акції Національної ради, а їхні непорозуміння з А. Потоцьким наростали. Ендеки самі претендували на владу в Галичині, а для цього їм було потрібно усунути консерваторів.

Несподівано інтереси польських і українських націонал-демократів зійшлися на ідеї відставки А. Потоцького, і той терміново виїхав до Відня на політичні консультації. Перші звістки про їхній перебіг свідчили, що уряд М. Бека тисне на польських політиків для розриву домовленостей з русофілами. А. Потоцький

⁴⁸⁶Поляля ся кров!.. *Діло*. 1908. 7 н. ст. лютого (25 ст. ст. січня); Кровава подія в Коропці. *Діло*. 1908. 8 н. ст. лютого (26 ст. ст. січня); Коропецька жертва. *Діло*. 1908. 17–18 н. ст. (4–5 ст. ст.) лютого; Коропець. *Діло*. 1908. 20 н. ст. (7 ст. ст.) лютого; Ясний Каганець України...

⁴⁸⁷Кількість голосів виборців за кожного кандидата по повітах див.: Вчорашні вибори. *Діло*. 1908. 26 н. ст. (13 ст. ст.) лютого.

⁴⁸⁸Wynik wyborów. *Gazeta Narodowa*. 1908. 27 lutego.

⁴⁸⁹Wybory wiejskie. *Czas*. 1908. 26 lutego.

⁴⁹⁰Президент польської республіки. *Діло*. 1908. 27 н. ст. (14 ст. ст.) лютого.

спробував подати у відставку, однак її не прийняв цісар⁴⁹¹. Серйозність ситуації підтверджували такі дії намісника: 18 березня 1908 р., повертаючись із Відня, він «зараз поїхав автом до п. Олесницького в Стрию, зайшов до його хати і став з ним переговорювати на тему налаштанню своїх відносин до Українців». А. Потоцький пропонував Є. Олесницькому посаду віцемаршалка Галицького сейму, здобуття для українців посади другого віцепрезидента (фактично – співголови) Крайової шкільної ради, на яку планували призначити О. Барвінського, визнання недійсними кількох депутатських мандатів, що їх отримали на останніх виборах русофіли, задоволення низки національно-культурних і економічних прагнень українців. Є. Олесницький прийняв інформацію до відома й зберіг за собою право на політичні консультації.

Після від'їзду намісника Є. Олесницький – і це також свідчить про вагу моменту – негайно виїхав до Львова. Не заставши вдома К. Левицького, він залишив йому лист, текст якого адресат згодом опублікував у своїй книзі: «Пишу се в Вашій канцелярії. Нині в полудне був у мене в Стрию Потоцький, зробив мені візиту і при тій нагоді запропонував, щоб я преїмив уряд заступника маршалка в Соймі. Уряд сей можу приймати без членства Виділу краєвого, если хочу заховати мандат парламентарний і зовсім независиме становиско в Клюбі. Дав мені час до намислу – до суботи рано – він їде завтра до Відня і я ему маю зателеграфувати в суботу, чи рішусь. Коли б не рішив ся, має запропонувати Короля, бо вже по мені трудно іти до єпископів. Я зараз поїхав до Львова, щоб з вами порадитись, але не заставши Вас, – прошу щоб Ви зараз порозумілись з пп. Романчуком і Васильком і зараз мені телеграфували, що маю робити. ... Вижидаю від Вас вісти»⁴⁹².

Друга за всю історію Галицького сейму пропозиція світському українському політику стати віцемаршалком, безумовно, мала змінити смислове навантаження цієї посади, демонструючи, а згодом і забезпечуючи реальну причетність українців до законотворчості в сеймі⁴⁹³. За рівнем представництва віцемаршалка вважали третьою особою у провінції після намісника та маршалка, з ними він мав можливість тісно спілкуватися. Тут цікавим є вибір, який, імовірно, зробив особисто А. Потоцький з-поміж впливових українських політиків і який допомагає зрозуміти спосіб його мислення. Як ми вже зазначали, його контакти з українськими діячами були доволі обмежені, і Є. Олесницький від початку ХХ ст. належав до тих кількох діячів, з якими намісник інколи українські справи обговорював. Пропозиція А. Потоцького, безумовно, була наслідком не лише об'єктивних обставин і політичного контексту, а й почасти впливала з того, як складалися його особисті взаємини з Є. Олесницьким. Йдучи на переговори, А. Потоцький та Є. Олесницький визнали один одного гідними співрозмовниками і партнерами. Обидва політики чудово знали долю попередніх польсько-українських угод в Галичині, усвідомлювали всі складнощі, які очікували їх на цьому шляху, а відтак володіли достатньою політичною мужністю для обнародування цього кроку. Важливо пам'ятати, що свого

⁴⁹¹ Partacz Cz. *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 1996. S. 222.

⁴⁹² Левицький К. *Історія політичної думки галицьких українців...* С. 472–473.

⁴⁹³ Докладніше див.: Мудрий М. *Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918)*. *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki*. Kraków, 2010. T. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. S. 111–129.

часу Є. Олесницький засудив «нову еру» і почасти завдяки цьому зміцнив свою громадську популярність. Також він тісно спілкувався з О. Барвінським і добре розумів, наскільки нищівну критику з усіх боків передбачає статус «угодовця». Однак є чимало підстав для припущення, що Є. Олесницький, не без підтримки деяких українських політиків, схилився до прийняття цієї пропозиції – за умови, що керівництво націонал-демократів визнає такий крок доцільним.

Керівництво УНДП опинилося перед серйозним вибором. Вже з конструкції розмови А. Потоцького з Є. Олесницьким видно, що в разі відмови він погрожував посилити курс на союз зі старорусинами, а його наслідки було непросто передбачити. Правдоподібно, знайшлися противники прийняття цієї пропозиції. Невідома реакція голови партії К. Левицького, але навряд чи він був у захопленні від вибору А. Потоцького, оскільки вважав Є. Олесницького своїм головним конкурентом в боротьбі за політичні впливи. У самій партії зростали впливи радикального крила, яке аж ніяк не пов'язувало майбутнього з українсько-польською угодою в межах автономії Галичини. Маніфестом противників угоди стала опублікована в «Ділі» 24 березня 1908 р. стаття «Ратункова акція пана Потоцького». Не називаючи імен, її автори виразно писали про щедрі обіцянки лідерам української парламентської політики, які «своїми розмірами і своїм змістом перевисшатимуть все те, що доси обіщувалося і робилося в подібних випадках». Теза статті зводилася до неприйнятності таких пропозицій доти, поки українцям у Галичині не буде забезпечене правове поле для вільного національного розвитку («Ми не настільки задивлені в “дерева”, щоб за ними не бачити “ліса”»). У статті було проведено паралелі з «новою ерою» й наголошено, що «наша національна політика не має перемінитися в відновлену барвінщину». «Ми певні, – фактично диктували свою волю противники угоди, – що наші послі на той шлях, на який хочуть заманити їх Бек і Потоцький, не підуть, що вони сповнять волю народу, який їх вибрав, і що доложать всіх сил, щоби зробити перший поважний вилім в ворожій нам системі, яким було-би повалене пана Потоцького»⁴⁹⁴. Лише в серпні 1908 р. «Діло» вперше відкрито підтвердило, що А. Потоцький підтримував номінацію Є. Олесницького віцемаршалком Галицького сейму⁴⁹⁵. Не приязніше відреагували на чутки про підготовку угоди польські політики. «Słowo Polskie» застерігало перед її «несвоечасністю» і приписувало консерваторам нерозуміння того, що боротьба між українцями та поляками ведеться «за душі й серця народу»⁴⁹⁶.

Дотепер не вдалося відтворити перебіг консультацій, що інтенсивно проводили після того, як Є. Олесницький отримав пропозицію А. Потоцького. За твердженням історика Чеслава Партача, 31 березня 1908 р. на переговорах між А. Потоцьким та Є. Олесницьким, до яких був залучений М. Василько, було досягнуто порозуміння⁴⁹⁷, у необхідності якого залишалося тільки переконати впливові політичні сили. Однак невдовзі, 12 квітня 1908 р., український студент Мирослав Січинський застрелив А. Потоцького, мотивуючи свій учинок нестерпним політичним становищем українців у Галичині, правопорушеннями на виборах і смертю

⁴⁹⁴ Ратункова акція пана Потоцького. *Діло*. 1908. 24 (11) марця.

⁴⁹⁵ До справи мнених польсько-руських переговорів. *Діло*. 1908. 17 (4) серпня.

⁴⁹⁶ Nałogowi ugodowcy. I. *Słowo Polskie*. 1908. 2 kwietnia.

⁴⁹⁷ Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego... S. 223.

М. Каганця. Реакцію Є. Олесницького на звістку про смерть А. Потоцького від руки українського студента М. Демкович-Добрянський, покликаючись на приватну інформацію, описав так: «Усе пропало, – крикнув розпучливо Євген Олесницький, коли довідався, що зробив Січинський. І впав від серцевого приступу. Потім пояснив: Січинський знищив велику справу. З Потоцьким ми вже були домовилися про українсько-польську угоду»⁴⁹⁸. Важко судити, наскільки точно ця інформація відобразила слова Є. Олесницького, однак ймовірно, що в ній передано їхній зміст. Питання про те, кому було вигідним убивство символу польської аристократії й цісарсько-королівського намісника руками українського студента напередодні нової спроби польсько-українського компромісу в Галичині досі залишається без обґрунтованої джерелами відповіді, хоча насправді ця відповідь цілком очевидна.

«Всюди боялися заворушень. Здавалося, що вони вже надходять»: політична стабілізація в Галичині після вбивства А. Потоцького

У момент найвищої напруги в польсько-українських відносинах після смерті А. Потоцького як з польського, так і з українського боку пролунали заклики опам'ятатися. Уже на наступний день після вбивства краківський «Czas» писав: «За смерть Анджея Потоцького не звинувачуємо всього руського народу і не звертаємося проти нього з оскарженням. Зі шляху поєднання нас не зверне навіть та загибель»⁴⁹⁹. На тлі мовчання українських політиків особлива увага була прикута до проповіді греко-католицького митрополита Андрея Шептицького в соборі св. Юра великодньої п'ятниці 24 квітня 1908 р. У присутності багатьох вірян Андрей Шептицький, сама постать якого уособлювала зв'язок між поляками та українцями, ствердив, що «публічний злочин повинен бути публічно засуджений», бо «злочинами не можна служити національній справі. ... Сьогодні з роздертим серцем бачимо криваву пляму на білих шатах любові до вітчизни. ... Як Русини мусимо піднести якнайголосніший протест проти самої думки, що святій національній справі можна служити закривавленими руками»⁵⁰⁰.

Промовистим сигналом Відня стало призначення новим галицьким намісником Міхала Бобжинського. Народжений у Кракові в родині лікаря, М. Бобжинський не мав жодних властивих польській аристократії ностальгійних почуттів до українського простору, щобільше, на підставі власних історичних досліджень дійшов висновку, що поляки повинні займатися власними проблемами, тоді як зосередження уваги на значних територіях на сході з загальним визначенням «креси» лише їх послаблює, розпоршуючи енергію, необхідну для власне польського розвитку. М. Бобжинський був відомий засудженням польської націонал-демократії, якій доводив, що прищеплення націоналізму стане руйнівним насамперед для польського

⁴⁹⁸ Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини. 1903–1913. Рим: Видання Українського католицького університету св. Климента папи, 1987. С. 37.

⁴⁹⁹ †Andrzej Potocki. *Czas*. 1908. 13 kwietnia.

⁵⁰⁰ Głos metropolity Szeptyckiego. *Słowo Polskie*. 1908. 25 kwietnia; Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та інших єпископів з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства, Львів, 1 травня 1908 р. *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944* / за ред. А. Кравчука. Львів, 1998. Т. II, ч. 1. С. 422–428.

суспільства. Він критикував курс польських східногалицьких консерваторів на підтримку русофілів, твердячи, що це суперечить усім принципам польської політики. На похороні А. Потоцького в Кжешовіцах М. Бобжинський «в очах багатьох був уже намісником»⁵⁰¹. Вирішальну роль у його призначенні відіграли зовнішньополітичні інтереси Габсбурзької монархії, яка саме тоді виношувала плани інкорпорації Боснії, а відтак потребувала польсько-українського союзу, скерованого вістрям проти Росії. Природним також було бажання Відня стабілізувати ситуацію в одній зі своїх провінцій. Усе це давало змогу панівним колам розраховувати, що М. Бобжинський вестиме «більш еластичну», ніж А. Потоцький, політику⁵⁰².

Номінація М. Бобжинського відбулася 28 квітня 1908 р. На аудієнції Франц Йосиф наголосив, що особисто для нього кандидатура М. Бобжинського видавалася єдиноможливою, і рішення на його користь він ухвалив одразу ж, як тільки довідався про смерть А. Потоцького⁵⁰³. М. Бобжинський став першим нешляхтичем на цій посаді. Проти його кандидатури відкрито не виступило жодне з польських політичних угруповань, а східногалицькі шляхтичі пов'язували з ним надії на захист від українського руху. «У теперішній хвилі, – писав до М. Бобжинського Мечислав Рей напередодні його номінації, – Ти тільки, володіючи глибоким розумом і сильною рукою, зможеш покерувати крайовим урядом так, аби затамувати дедалі зростаючий опір українського анархізму ..., стримати розрухану гайдамацьку агітацію і звільнити руський народ від її впливів»⁵⁰⁴. Українці зустріли звістку про нового намісника прохолодно. М. Бобжинського, згадував К. Левицький, «привитала наша суспільність неприхильно, нагадуючи його становище як віцепрезидента Ради шкільної краювої і посла соймового супроти домагань нашого народу»⁵⁰⁵.

Ситуація в Галичині залишалась украй напруженою. Зворушені вбивством А. Потоцького поляки сподівалися, що уряд розірве всі попередні угоди з українцями та вдасться до рішучих репресій, а також очікували від українських політиків публічного засудження цього чину. Ті ж у відповідь або мовчали, або відкрито заявляли, що постріл М. Січинського був спричинений нестерпними стосунками у краю, гнобленням і приниженням українського народу на його рідній землі. Ендеки влаштовували у Львові демонстраційні походи, які завершувалися розбиттям вікон в українських інституціях. Уся польська преса виступила проти будь-яких поступок українцям⁵⁰⁶. «Ми [Польське коло – О. А.] вирішили триматися гака-ти, – інформував М. Бобжинського з Відня С. Гломбінський. – У руській дискусії

⁵⁰¹ Łazuga W. Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. S. 125.

⁵⁰² Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 1988. S. 80; Bobrzyński M. Rozmiary niebezpieczeństwa. *Bobrzyński M. Zasady i kompromisy. Wybór pism / wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył W. Bernacki.* Kraków, 2001. S. 207–222; Łazuga W. Michał Bobrzyński... Warszawa, 1982; Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.

⁵⁰³ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 9.

⁵⁰⁴ ВJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090/III. Vol. I. K. 62–63 (лист М. Рея до М. Бобжинського, 25 kwietnia 1908 р.).

⁵⁰⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... С. 477.

⁵⁰⁶ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 144.

виявилася засаднича згода думок: тепер жодних концесій – зміцнити польську народність у Східній Галичині – підтримати колонізацію»⁵⁰⁷. Східногалицькі шляхтичі запасалися вогнепальною зброєю для оборони своїх маєтків. Один із них, Томіслав Розвадовський, переконував намісника, що єдиним виходом із ситуації є бомбардування «збунтованих» сіл. У меморіалі, поданому наміснику групою східногалицьких шляхтичів, завдання крайової влади було визначене як придушення українських заворушень. Для цього запропоновано ввести надзвичайний стан, застосувати репресії проти української преси та агітаторів, «очистити» жандармерію та судівництво від українців, запровадити таємну поліцію та влаштувати під претекстом навчань регулярні військові марші. Сам М. Бобжинський згадував, що коли він обіймав посаду намісника «у великому розгарячкуванні розійшлася поголоска, що наступник Потоцького не доїде навіть до намісниківського палацу. Всюди боялися заворушень. Здавалося, що вони вже надходять»⁵⁰⁸.

За таких обставин намісникові доводилося дуже ретельно зважувати кожний крок і навіть намір, аби не спровокувати масових безпорядків. Для того, аби бодай стабілізувати ситуацію, йому потрібно було негайно вирішити кілька кардинальних проблем: повернути розбурханий пристрастями край на шлях легальної політичної боротьби; не допустити прямого втручання Відня у справи галицької автономії; об'єднати в польському політичному таборі ті сили, що прихильно ставилися до угоди з українцями, врешті порозумітися з українськими політиками та виправити помилку, допущену при укладенні союзу з русофілами. З усіма цими завданнями М. Бобжинський справився назагал успішно. Наріжним каменем, який М. Бобжинський поклав в основу свого урядування, стала теза про суворе дотримання законності, поставлення адміністрації над боротьбою політичних угруповань та її об'єктивну і справедливу позицію щодо всіх громадян краю, без огляду на їхню національність, віру і суспільне становище. Чималу роль у частковій стабілізації відіграло помилування засудженого до страти М. Січинського⁵⁰⁹. Рішення про помилування приймав особисто цісар не без впливу М. Бобжинського, який вважав, що між українцями й поляками не повинен залишитися «спогад шибениці»⁵¹⁰. «Майже під його диктовку» вдова А. Потоцького Кристина написала Францу Йозефу лист із проханням дарувати М. Січинському життя⁵¹¹.

Уперше виступаючи перед апаратом Галицького намісництва, М. Бобжинський наголошував: «Обіймаю цей уряд у хвилі важкій і трудній, з якої нас може вивести тільки твереза оцінка стосунків, тільки суворе дотримання законів»⁵¹². Така позиція, яку неухильно впроваджували в практику, створила йому реноме «чоловіка твердого, непідкупного». За це він зазнавав різкої критики з боку осіб та політичних угруповань, яким не вдавалося використати силу намісництва у своїх цілях. Водночас це дозволяло йому предметно заперечувати більшість скарг на

⁵⁰⁷В. J. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090/III. Vol. I. K. 93 v. (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 6 червня 1908 р.).

⁵⁰⁸Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 107–109.

⁵⁰⁹Ułaskawienie Siczyńskiego. *Czas*. 1909. 29 lipca.

⁵¹⁰Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 109.

⁵¹¹Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. *Janta A. Lustra i reflektory / wybór i przedmowa*. M. Sprusiński. Warszawa, 1982. S. 455.

⁵¹²Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 10.

зловживання політичної влади, які перетворилися в Галичині у важливий чинник політичної боротьби⁵¹³. Контактуючи з українськими політиками, М. Бобжинський дав їм зрозуміти, що в справі призначення на посади керуватиметься винятково фаховими, а не національними інтересами. Один зі співробітників намісництва Альфред Висоцький згадував, що М. Бобжинський «опер свою діяльність на цілком відмінних підставах. Ті зміни і мене стосувалися, бо наказано мені вчитися руської мови, аби читати також українські часописи; адже мене приділили до особистого секретаріату намісника і до моїх обов'язків належало читання галицької преси, не поминаючи жодної провінційної летючки, і підкреслення всіх найважливіших частин. Кожна скарга чи невдоволення діяльністю адміністративної влади мусили бути реферовані намісникові та відіслані дотичному уряду з метою з'ясування»⁵¹⁴.

Взаємини нового намісника з австрійським урядом на початках склалися нелегко через прагнення Відня втрутитися в ситуацію у провінції. У листі до Вітольда Коритовського від 12 серпня 1908 р. М. Бобжинський непокоївся, що австрійський прем'єр М. Бек досі не дав йому відповіді на низку важливих питань, зокрема щодо призначень співробітників намісництва. М. Бобжинського також серйозно турбувала почерпнута із часописів звістка про те, що М. Бек розпочав у Відні переговори між президією Польського кола та українцями⁵¹⁵. Йшлося про консультації між австрійським прем'єром, українськими представниками та президією Польського кола у Відні на початку серпня 1908 р. На них обговорювали позицію українських послів на майбутній сеймовій сесії 1908 р. та можливість українсько-польського порозуміння. Звістку про посередництво прем'єра у підготовці переговорів між українцями і поляками приніс віденський часопис «Neue Frei Presse» 8 серпня 1908 р., покликаючись на українські парламентські кола у Відні. У публікації також відзначали, що поляки назагал прихильно ставляться до ідеї українсько-польських переговорів, однак без участі представників уряду. На думку М. Бобжинського, тогочасні лідери Польського кола не могли втручатися у справи, які належали до компетенції Галицького сейму. «Однак якби Бек, – підкреслював він, – уклав щось у Відні з русинами і хоча б навіть з Гломбінським і Стапінським, а потім казав то мені використати в сеймі, то вочевидь мусив би собі когось іншого пошукати на намісника, бо я такої неповажної і цілком безуспішної ролі не відіграватиму». М. Бобжинського турбувало також те, що прем'єр зволював зі згодою на призначення віцемаршалком сейму греко-католицького митрополита Андрея Шептицького. Виконати обіцянку А. Потоцького й запропонувати цю посаду Є. Олесницькому новий намісник вважав неможливим, оскільки він не засудив чину М. Січинського⁵¹⁶.

Зокрема, М. Бобжинський скерував до М. Бека обширний меморіал щодо української справи, переконуючи його, що ситуація в краю суттєво різниться від стосунків у парламенті. Визнаючи, що погоджується з австрійським прем'єром щодо кінцевої

⁵¹³ Ibid. S. 23–25.

⁵¹⁴ Wysocki A. Sprzed pół wieku. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1956. S. 164.

⁵¹⁵ Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання в Галичині в період сеймових виборів 1908 р. З історії польсько-українських стосунків. Львів: Каменяр, 1997. С. 28.

⁵¹⁶ В.І. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8102/II. K. 35–37 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, Львів, 12 серпня 1908 р.).

мети, намісник наполягав на забезпеченні йому певної свободи дій та застерігав проти нав'язування засобів, яких він не зможе реалізувати⁵¹⁷. «Бек на мій меморіал щодо руської справи в сеймі ще не дав відповіді, – зазначав М. Бобжинський у листі до В. Коритовського від 23 серпня 1908 р. – Милим йому, очевидно, не був, але те собі мусить усвідомити, що я його сліпим зряддям у сеймі не буду, а якби погодився на таку роль, якби мав виконувати те, що Олесницький з Беком у Відні уложать, якби від мене посеред сейму йшла постійна апеляція до Відня, то справа би зазнала фіаско, а я був би остаточно скомпрометований. У меморіалі я написав виразно, що готовий будь-якої хвилі уступити, мусив це зробити, бо Бек в останній розмові зі мною дозволяв собі щодо мене таку міну і тон, яких я ні від кого не стерплю»⁵¹⁸.

Під час візиту М. Бобжинського до Відня М. Бек, який прагнув забезпечити уряду підтримку всіх парламентських угруповань, зокрема й українців, поцікавився, чи все зробив галицький намісник для виконання угоди між центральним урядом та українцями з 1907 р. та чи подав усім міністерствам відповідні пропозиції. У відповідь М. Бобжинський зауважив, що побажання українців можна виконувати лише поступово, у міру того, як вони докладуть зусиль до розрядки атмосфери у краю, яка погіршилася через їхнє схвалення чину М. Січинського. В іншому разі, застерігав він, уряд наражає себе на небезпеку втратити підтримку поляків, які є значно сильнішими за українців⁵¹⁹. Правдоподібно, що саме завдяки наполегливості намісника справа українсько-польських переговорів у Відні на той момент не знайшла продовження і повернулася в межі краю. З іншого боку, М. Бек також втрачав інтерес до галицьких проблем: у листопаді 1908 р. його уряд пішов у відставку.

Намісник прагнув використати першу сесію новообраного Галицького сейму восени 1908 р. для перелому в міжнаціональних стосунках у напрямі позитивної праці. «Сейм готую як можу і вмю, – інформував М. Бобжинський В. Коритовського в листі від 2 вересня 1908 р. – Сумно, що намісник повинен займатися організацією сторонництва»⁵²⁰. Непросто складалися стосунки намісника і з українськими політиками. Прагнення Відня якнайшвидше досягнути українсько-польського порозуміння в Галичині наштотувалося не лише на опір поляків, а й нехоть українців. Останні висували далекосяжні вимоги, що вели до поділу провінції. На це ж не могли погодитися навіть ті польські політики, які прихильно ставилися до потреб українського національного розвитку⁵²¹. «Русини в сеймі поведуться спокійно, – констатував М. Бобжинський, – але “Діло” все перекручує. Збештало статтю «Słowa», приязну русинам, яку я видусив з величезним трудом. Сьогодні обкидало болотом Стапінського. Хто ж має підтримати їхні постулати, якщо вони відпихають тих, хто ставить до них відносно найзичливіше?»⁵²². Однак наміснику вдалося зменшити напругу в українському національному таборі. Він не піддався жазі негайної помсти за вбивство А. Потоцького, натомість проникливо

⁵¹⁷ Ibid. К. 41–42 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, Львів, 17 серпня 1908 р.).

⁵¹⁸ Ibid. К. 47–48 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, Львів, 23 серпня 1908 р.).

⁵¹⁹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 137.

⁵²⁰ ВJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8102/II. К. 35–37 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, Львів, 2 вересня 1908 р.).

⁵²¹ Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne... S. 106.

⁵²² ВJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8102/II. К. 65v–66 (лист М. Бобжинського до В. Коритовського, Львів, 15 жовтня 1908 р.).

збагнув психологічний стан українських політичних лідерів, для яких вбивство А. Потоцького насправді виявилося не меншим шоком, ніж для поляків. М. Бобжинський вважав, що вчинок М. Січинського справив на українців «пригноблене враження», «був для них моральною та політичною поразкою, поразкою щодо Відня та європейської opinio, до якої вони так часто любили відкликатися. Психологія підказувала, що та поразка змусить їх до рефлексії, а можливо, до повернення з дороги безоглядної та брутальної боротьби. Розум політичний підказував, що цей поворот їм потрібно полегшити»⁵²³.

Завдяки цим зусиллям сесія Галицького сейму 1908 р. закінчилася без бурхливих потрясінь. І хоча дискусії між українськими й польськими депутатами зводилися до замкненого кола, що поляки не можуть задовольнити українських домагань, поки українці не припинять боротьби, а українці не можуть припинити боротьбу, поки поляки не задовольнять їхніх домагань, з обох боків відчувалося прагнення до порозуміння⁵²⁴. «По сій сесії соймовій стало нам трохи лекше», – визнавав К. Левицький⁵²⁵. Є. Олесницький відразу після закінчення засідань надіслав М. Бобжинському лист-подяку «за ту прихильну позицію, яку і в теперішній сесії і взагалі у свому дотихчасовому урядуванні Ви зайняли щодо інтересів руського народу». «Уповні відчуваю труднощі становища Вашої Ексцеленції, – продовжував Є. Олесницький, – однак вважаю, що, з іншого боку, Вам не можуть бути байдужими результати тієї позиції, а саме – значне заспокоєння настроїв у краю й можливе повільне повернення до врегулювання відносин, яке починає огортати дедалі ширші кола руської суспільності. Таких результатів протягом настільки короткого часу не зміг досягнути жоден із Ваших попередників, і можна тільки пошкодувати, що сейм не пішов вказаною Вами дорогою»⁵²⁶.

Однак це були тільки перші кроки. Найближчі події показали, наскільки важким буде досягнення міжнаціональної згоди. 12 грудня 1908 р. ендецька молодь, керуючись поголосками про намір відкрити у Львівському університеті дві українські кафедри, влаштувала брутальний напад на намісника в його стінах⁵²⁷. Ендеки виступили найзавзятішими критиками політики, спрямованої на нормалізацію міжнаціональних відносин. Зауваживши, що українські політики після перших кроків нового галицького намісника змінили ставлення до нього на прихильніше, вони оголосили всі дії М. Бобжинського проукраїнською політикою коштом поляків, здіймали безперервний галас у пресі, користуючись нерідко перекрученими фактами. «Про мою згоду з національною демократією, – визнавав М. Бобжинський, – не могло й бути мови. Ділила нас прірва. Я прагнув порозуміння з русинами, а вони жили з національною боротьби. Визнавали націоналістичну програму, котра для мене як для поляка означала припинення й занпащення всієї нашої багатолітньої праці»⁵²⁸.

⁵²³ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 109–110.

⁵²⁴ Ibid. S. 131.

⁵²⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... С. 502.

⁵²⁶ ВJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090/III. Vol. II, k. 583 (лист Є. Олесницького до М. Бобжинського, Львів, 9 листопада 1908 р.).

⁵²⁷ Buszko J. Polityka Michała Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906–1913). Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. Kraków, 1993. Zesz. 103: Ukraińska myśl polityczna w XX wieku / pod red. M. Pułaskiego. S. 67.

⁵²⁸ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 141.

Обійнявши посаду намісника, М. Бобжинський дуже розраховував на союз польських консерваторів, особливо природний з огляду на втрату ними позицій на користь демократичних рухів. Він сподівався, що молодше покоління східногалицьких політиків поведе своє угруповання шляхом суспільних реформ. Однак подільський табір еволюціонував не в запланованому напрямі. Його молодших лідерів найбільше турбувало зростання українського руху та загроза, яку він ніс східногалицькій шляхті. Тому подоляки передусім шукали підтримки східногалицької міської інтелігенції, яка здебільшого була охоплена ендецькими впливами. Якщо краківські консерватори намагалися щодо українців виходити із загальнопольських позицій, то подоляки розглядали українське питання «як винятково свою вотчину, як питання партикулярне, східногалицьке, не загальнопольське»⁵²⁹. Натомість на краківському ґрунті ендеки не змогли здолати ідейне домінування станьчиків. Це привело до цікавого політичного феномену: на відміну від традиційного поділу сил на консерваторів, лібералів та радикалів, польські політичні угруповання в Галичині напередодні Першої світової війни розкололися за своїм ставленням до українського питання.

Особливо виразним цей поділ став власне за часів намісництва М. Бобжинського, унаочнившись у формуванні пронамісниківського «блоку» (краківські консерватори, польські демократи, людовці та соціалісти в ролі симпатиків) і його політичного опонента – «антиблоку» (ендеки та подоляки)⁵³⁰. Цей поділ відбувся в Галицькому сеймі під час голосування за українця – члена Крайового виділу. Тоді краківські консерватори, демократи й людовці підтримали українського націонал-демократа (Івана Кивелюка), а подоляки й ендеки віддали голоси за русофіла (Богдана Криницького). Звісно, перебіг цієї справи користувався пильною увагою австрійського уряду. М. Бобжинському вдалося сформувати більшість, яка забезпечила вибір українського кандидата, однак і тут не обійшлося без компромісу. Лідер подоляків і колишній намісник Галичини Леон Пінінський на нараді польських угруповань категорично заперечив проти висунення до Крайового виділу Є. Олесницького, мовляв, той завдяки таланту й досвіду здобуде надто сильні позиції. М. Бобжинський, хоча й визнавав в особі Є. Олесницького найповажнішого українського депутата, який «тішився загальною повагою»⁵³¹, теж не підтримав його подальшої політичної кар'єри на тій підставі, що той відкрито не засудив вчинку М. Січинського. (Тут важливо додати, що Мирослав Січинський був сином о. Миколи Січинського, одного з трьох українських депутатів, які проголошували в листопаді 1890 р. у сеймі «нову еру», й товариша Є. Олесницького зі студентських років. Є. Олесницький був адвокатом М. Січинського на судових процесах.) Тож членом Крайового виділу обрали значно менш впливового й відомого І. Кивелюка. «Так уперше, – коментував поділ голосів польських депутатів М. Бобжинський, – угруповалася більшість і меншість сейму, що спиралася на відмінний погляд на руську справу, більшість і меншість, які не відповідали поділу сейму на правицю та лівицю, але надалі виступали при рішеннях у кожній засадничій справі»⁵³².

⁵²⁹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 177–179.

⁵³⁰ Ibid. S. 151.

⁵³¹ Ibid. S. 182.

⁵³² Ibid. S. 126–128.

«Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції»: нова тактика українців у Галицькому сеймі

Дискусії про нову тактику українських депутатів на початку ХХ ст. отримали новий імпульс внаслідок згортання політики «нової ери», партійної структуризації і продовження виборчих правопорушень, через що надії, які щоразу приносили нові вибори, знову згасали. Уже напередодні сеймової каденції 1901–1908 рр. ключовим питанням українських депутатів Галицького сейму було те, чи взагалі приймати мандати⁵³³. Спроба українського сеймового представництва домогтися більшої уваги до своїх вимог шляхом демонстративного складання депутатських мандатів (так звана сецесія 1903 р.) на практиці призвела до втрати на додаткових виборах мандату досвідченим українським парламентарієм О. Барвінським і приходу на його місце русофіла Теодозія Еффиновича. Так, «сецесія» виявилася не лише неефективною, а й програшною, що, попри пропагандистську риторику, було складно не визнати. Шлях перманентних «сецесій» не вдалося би продовжувати й через значні організаційні та матеріальні зусилля, яких потребувала кожна виборча кампанія, ефект втоми виборців. Після додаткових виборів українські депутати, за визнанням Є. Олесницького, «мусіли вступити до сойму – в інтересі суспільності – іншого виходу не було»⁵³⁴.

Голові українського сеймового клубу Є. Олесницькому в каденції 1901–1908 рр. вдалося втримувати єдність ідейно різнобарвного представництва. Юрист за освітою, на відміну від своїх попередників-педагогів Ю. Романчука та О. Барвінського, він організував роботу українських депутатів так, аби вони могли предметно втручатися в обговорення законопроектів, пропонуючи поправки⁵³⁵. Однак уже невдовзі така праця стала об'єктом гострої критики з боку політичних сил і політиків поза межами сейму, які ставили перед депутатами єдине завдання – служити джерелом радикалізації суспільних настроїв. Їхнім рупором виступило «Діло». На зламі 1904–1905 рр. в низці статей часопис звинуватив депутатів у відсутності ширшого погляду на Галицький сейм, який створив би достойну альтернативу концепції «єдиного польського парламенту». У приклад українцям поставлено тих депутатів, які йшли в парламентах на гостру обструкцію, бо суперечності можна вирішити «не серед шаблянових рамок дотеперішнього пережитого ладу, а в основнім, на цілком нових засадах опертім перестрою». Тактику «мериторичної опозиції» часопис назвав марною тратою часу («другого так працювотого клубу з свічкою шукати в австрійських соймах»). Врешті на українське сеймове представництво було покладено вину за послаблення масових виступів («ясна психологічна звязь сего з політикою послів») та за «душну атмосферу, серед якої зачинає ся блуканина одиниць»⁵³⁶.

⁵³³ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2012 / п. 127. Арк. 24 (Лист Є. Олесницького до українських депутатів Галицького сейму з запрошенням на нараду 17 грудня 1901 р.).

⁵³⁴ Там само. Спр. 4095 / п. 233. Арк. 31 (Нотатки О. Барвінського про перебіг засідання II з'їзду українських депутатів, Львів, 8 листопада 1904 р.).

⁵³⁵ Докладніше див.: Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2006. Т. 251: Праці Історично-філософської секції. С. 191–239.

⁵³⁶ По соймі. *Діло*. 1904. 6 (19) – 13 (26) падолиста; ч. 258. 16 (29) падолиста.

Тоді критику однопартійців Є. Олесницький потрактував як «в цілім світі нечувані відносини». Вважав образою тезу про марну трату сил в дебатах над законопроектами: «сього ми ані жаліємо, ані стидаємось», «на мій погляд повинен кождий руский посол змагати до того, щоб его виступи ціхувала як найбільша ерудиция парламентарна, як найглубше знане і наука». Він закликав усіх зрозуміти, що неадекватна поведінка депутатів унеможливить будь-які розмови з польськими політиками: «репрезентация в соймі не есть громадою дітваків, котра в самій грі добачає ціль, а обовязком єї єсть розважати всі евентуальности і числитись зі станом фактичним». Є. Олесницький гостро критикував ідею розпочати в сеймі обструкцію, ствердивши, що вона позбавлена будь-якого сенсу⁵³⁷.

Отже, уже на зламі 1904–1905 рр. українські політики відкрито обговорювали можливість обструкції в Галицькому сеймі. Саме поняття обструкції в парламенті увійшло в політичне життя Габсбурзької монархії в 1897 р. з ініціативи німецьких депутатів Державної Ради, які в такий спосіб протестували проти спроби уряду Казімежа Бадені врегулювати чесько-німецькі мовно-національні суперечності адміністративним втручанням. Тоді обструкція, паралізуючи роботу парламенту, призвівши до відставки уряду К. Бадені, докорінно змінила уявлення про роль меншості й більшості у представницькому органі⁵³⁸, а надалі стала «важкою зброєю», яку трактовано «як природне право кожного народу, що почувався б у чомусь під загрозою»⁵³⁹. Однак, у 1905–1907 рр. гострота полеміки навколо українського сеймового представництва була знята через появу важливіших питань – реформи виборчого законодавства до австрійського парламенту.

З іншого боку, зростання радикалізму українського руху ставало дедалі більшим клопотом для «народовців старого покрою»⁵⁴⁰, ліберальних політиків, які зробили австрійську державну кар'єру. Радикали початку ХХ ст. вважали шляхом до політичної свободи українців нагнітання напруги в міжнаціональних відносинах, організацію масових виступів і заворушень з постійним натяком на можливість їхнього переростання у збройну боротьбу. Вони були готові як завгодно сильно розхитувати політичну систему, випробовуючи нерви владних кіл і не рахуючись із тим, що їхнє терпіння не безмежне і що наслідки цих дій далеко не завжди були контрольованими й передбачуваними. У публічних виступах і приватному листуванні найвпливовіших українських політиків неодноразово з'являються відомості про те, як організовані радикально налаштованими діячами заворушення, зокрема студентства Львівського університету, призводили до розриву попередніх домовленостей з урядом чи польськими політиками, зводячи нанівець тривалі зусилля.

Відголоси дискусій виливалися на шпальти преси. «Діло» гостро критикувало українських депутатів за «опортунізм», стверджувало, що не достатньо виголошувати навіть блискучі опозиційні промови, адже депутати мають старатися «до того

⁵³⁷Справозданє посольське Д-ра Евгена Олесницкого відбуде в Стрию дня 8-грудня 1904. Львів, 1904. С. 5–28.

⁵³⁸Łazuga W. «Rządy polskie» w Austrii. Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897. Poznań: Wyd-wo Naukowe UAM, 1991. S. 166–176.

⁵³⁹Bobrzyński M. Z moich pamiętników / opracował A. Galos. Wydanie drugie. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2006. T. 1. S. 6.

⁵⁴⁰Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin: Zapol, 2007. S. 262.

довести, щоб їх викидано з сейму». У відповідь ліберальні політики твердили, що парламентська репрезентація мусить лишитися «пристановищем поваги і спокійної думки», а роботу депутатів, насамперед покликаних змінити думку про українців перед зовнішнім світом, не личить оцінювати крізь призму того, що «Романчук не розбив пульта в парламенти у Відні – а Олесницький не вибив нікого в соймі по лицю і не дав ся за се викинути з сойму». Єдиним наслідком такої депутатської діяльності Теофіл Окуневський вважав «страшну компромітацію цілого народа» і риторично запитував її ідеологів: «А хтож заплатить за се?». Джерелом такого баламучення громадської думки була, за його визначенням, «тота суспільність, що до недавна сиділа у Кучека і Ценгута за скляною сьвіжого пільзнера і питала зайшовшого провінціонала “що там чувати?”. Коли ж ся суспільність спровадила ся до своєї льожи до Гостинниці, стала вона вже диктувати права послам і з цигаром в зубах або з папком від білярду в руках кричить: “мало – мало!”»⁵⁴¹.

Потрібно зауважити, що такий натяк на опозицію не вичерпував повноти картини: з не менш гострими випадками проти «опортунізму» українських депутатів виступав Михайло Грушевський. Його праці цього періоду переповнені дошкульними докорами українським політикам Галичини, насмішками над їхніми багаторічними погрозами про те, що невдовзі «переповниться чаша терпеливості народної»⁵⁴². «Галицький тип, – твердив М. Грушевський, – се “хитрий Панько”, класично описаний Мартовичем. Він буде братися на всякі способи, щоб сповнити свій громадський чи національний обов’язок, знесе всяку поневіру, пролізе коминном, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором – він не зможе. В крайності він підставить груди під багнет, як ставили їх Каганці; але не подумас вихопити багнета і обернути його другим кінцем». І врешті висновок: «Рождений для повзаня – літати не зможе»⁵⁴³.

Такі суперечності провокували гострі сутички навіть на внутрішньопартійному рівні. «Чи ми, послы, що мали досить розуму, щоби стати послами, потратили вже глузди, коли приходиться вибирати парламентарну політику?» – опонував М. Грушевському Є. Олесницький на з’їзді УНДП наприкінці 1907 р.⁵⁴⁴. Утім, навіть будучи впевненими у своїй правоті, українські депутати не могли повністю абстрагуватися від радикалізації громадської думки. Ще на початку ХХ ст. українські політики дійшли до однозначного висновку, що зусилля в парламенті матимуть якийсь сенс тільки за умови масових акцій на їхню підтримку, а також неодноразово переконувалися, що масові акції протесту піднімаються тільки у відповідь на радикальні суспільні гасла. Найвпливовіші українські політики розуміли, що радикальне крило є важливою складовою національного руху, фактично частиною їх самих: краківський «Czas» доволі влучно окреслював український радикалізм як «середовище» для формування концепції «єдиної і неподільної України»⁵⁴⁵.

Дискусії навколо українського сеймового представництва мали й особистісний вимір. Стосунки всередині вищого ешелону української політичної еліти в Галичині

⁵⁴¹ Спiр о тактику. *Дiло*. 1907. 1 н. ст. цвiтня.

⁵⁴² Грушевський М. Два роки галицької політики... С. 263.

⁵⁴³ Грушевський М. «Малі діла». *Грушевський М. Твори: у 50-ти т.* Львів, 2005. Т. 2. С. 290. (Серія: суспільно-політичні твори).

⁵⁴⁴ Народи Народного З’їзду д. 25. і 26. грудня 1907. *Дiло*. 1907. 30 н. ст. грудня.

⁵⁴⁵ W. S. M. Po Sejmie. *Czas* (Kraków). 1908. 11 listopada.

були далеко не безхмарними. Патріарх (або ж, як його ще називали, «нестор», «маєстат») української політики Ю. Романчук (1842–1932) на зламі XIX–XX ст. вже на ціле покоління старший від групи найвпливовіших українських політиків, втратив сеймовий мандат ще на сумнозвісних «баденівських» виборах 1895 р., на знак «розплати» з боку польських політиків за його відхід від «новоєрівського» курсу. Відтоді він не балотувався до сейму, зосереджуючись на головуванні в УНДП та на діяльності українського парламентського представництва в австрійському парламенті. У 1904 р., за цією ж логікою, втратив мандат до Галицького сейму О. Барвінський. Важко переживши програш на виборах, він звинуватив націонал-демократів у недостатній підтримці його кандидатури, а згодом категорично відмовився надавати консультативні послуги українському клубу в Галицькому сеймі навіть у добре знайомих йому шкільних питаннях⁵⁴⁶.

За таких обставин тягар відповідальності за обличчя українського представництва в Галицькому сеймі ліг на Є. Олесницького (1860–1917), який керував роботою українських депутатів протягом 1901–1910 рр. Він став розпізнавальною постаттю з другої половини 1890-х років, а на початку XX ст. його можна вважати найпопулярнішим українським політиком у Галичині. Кількість позитивних відгуків про нього, що залишилися в офіційних і приватних джерелах, насправді вражає. «Вроджений є кольосальний талантизм, – стверджувало про Є. Олесницького “Діло”, – відомости, набуті незвичайною, невсипучою працею»⁵⁴⁷. Український правник і громадський діяч Тит Ревакович у листі до Є. Олесницького писав: «Не підлягає найменшому сумнівови, що Ви у нас від довшого часу перший чоловік ..., і що другого такого чоловіка у нас не тільки нема, але й хто зна чи буде коли»⁵⁴⁸. «Політиком європейського масштабу» називав Є. Олесницького наддніпрянець Дмитро Дорошенко⁵⁴⁹. Станіслав Росовський, відомий як автор серії політичних і сеймових репортажів під псевдонімом *Monokl*, характеризував його так: «справді єдиний європеєць серед рутенців, наскрізь відкритий до світу»⁵⁵⁰.

Утім, така популярність не могла бути прийнятною для всіх, дехто сприймав її як загрозу власним позиціям. Основна лінія напруги тут пролягала між Є. Олесницьким і К. Левицьким, які конкурували ще з часів навчання на юридичному факультеті Львівського університету. К. Левицький, син греко-католицького священника на Станіславівщині, здобув ступінь доктора права та після проходження адвокатської практики в 1890 р. відкрив адвокатську канцелярію у Львові, де, будучи тісно пов'язаним із народолюбцями, згодом – націонал-демократами, швидко став впливовим політиком⁵⁵¹. Лонгин Цегельський пояснював тривале зосередження в руках К. Левицького провідних ролей тим, що він, хоча й «розмахом не грішив», однак

⁵⁴⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 2012 / п. 127. Арк. 45–45 зв. (лист Є. Олесницького до О. Барвінського, Львів, 14 жовтня 1904 р.).

⁵⁴⁷ Наша репрезентация. П. *Діло*. 1907. 12 н. ст. червня.

⁵⁴⁸ ЦДАЛ України. Ф. 664 (Ревакович Тит). Оп. 1. Спр. 7. Арк. 24–25 зв. (чернетка листа Т. Реваковича до Є. Олесницького, Львів, 10 грудня 1905 р.).

⁵⁴⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) / передм. К. Галушко, примітки К. Галушко, К. Лобанова. Київ: Темпора, 2007. С. 98.

⁵⁵⁰ *Monokl* [Rossowski S.]. Wizerunki sejmowe. Ludzie i sprawy Przyczek do historyi samorządu galicyjskiego. Serya pierwsza. Lwów, 1903. S. 46.

⁵⁵¹ Докладніше див.: Василик І. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. Київ, 2012.

умів вислухати інших та сприйняти їхні побажання, маючи «практичний хлопський розум сільського вїйта», рідко робив необдуманий крок⁵⁵². За свідченням І. Макуха, К. Левицький «дуже дорожив тим впливом, що він його мав у Львові. Він старався не допустити до того, щоб хтось вибився наверх та дорівняв йому», а його дружина, донька Омеляна Огоновського Ольга, «часто питала його, коли він уже нарешті буде австрійським міністром»⁵⁵³. К. Левицький кілька разів успішно блокував переїзд Є. Олесницького зі Стрия до Львова⁵⁵⁴. Наприкінці 1905 р., коли Ю. Романчук склав повноваження голови Народного комітету УНДП, К. Левицький на партійних нарадах доводив, що Є. Олесницький «не спосібний обняти провід в нашій сторонництві»⁵⁵⁵, і врешті невдовзі сам очолив партію. Попри те, що ця ситуація не дійшла до відкритого конфлікту, такі слова не належали до тих, які можна забути.

Персональна конкуренція на вищих щаблях української політики отримала новий імпульс після парламентських виборів 1907 р., коли в українському клубі зішлись представники різних політичних напрямів, віку, досвіду. Не випадково вже на початках його діяльності Ю. Романчук звернувся до депутатів з проханням «цілком отверто і подрібно, не загально» висловити пропозиції щодо нормалізації обстановки, стверджуючи, що «від якогось часу у многих членів нашого клубу панує певне невдоволене з поведеня клубу або декотрих товаришів, певне недовірюване або підозрюване супротив поодиноких членів, особливо тих, котрим приписує ся більший вплив»⁵⁵⁶. Посилення напруги у вищих щаблях української політичної еліти підтверджували й спостереження з польського боку. Автор аналітичного огляду про діяльність українського представництва в Державній Раді в 1907–1908 рр. виразно проводив у роботі думку про те, що конфлікт між поміркованим і радикальним напрямом наростає: «помітно, що керівництво агітацією та пресою вислизає з рук старших і досвідчених політиків і переходить у руки молодші, менш досвідчені, однак більш радикальні», «помітний поділ між тими кількома депутатами, які взагалі визнають якусь парламентарну політику, і агітаторами, які такої політики не визнають, які є прихильниками гасла опозиції для опозиції, а радше для агітації»⁵⁵⁷.

Відповідальність за стан справ в українському парламентському представництві ніс його голова – Ю. Романчук. Він не належав до харизматичних постатей, за пізнішим твердженням «Діла», «вихований в тісному галицькому середовищі, не маючи ніяких живих, кращих взірців і ніяких попередників, вкінці примушений робити звичайну, чорнову роботу – не був Романчук трибуном народніх мас у нинішньому розумінні, не був теж новочасним політичним організатором з розмахом і широким горизонтом. Своїм світоглядом, характером, вдачею і практичною

⁵⁵² Цегельський Л. Від легенд до правди. Львів, 2003. С. 165–166.

⁵⁵³ Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958. С. 190–191.

⁵⁵⁴ Войнаровський Т., о. мітр. Спогади з мого життя. *Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст.* Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 43–49.

⁵⁵⁵ ЦДАЛ України. Ф. 664. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 50–53 зв. (лист Т. Реваковича до Народного комітету УНДП, адресований Ю. Романчуку, Львів, 9 грудня 1905 р.); Арк. 24–25 зв. (чернетка листа Т. Реваковича до Є. Олесницького, Львів, 10 грудня 1905 р.); Спр. 27. Арк. 5–5 зв. (Лист Є. Олесницького до Т. Реваковича, 12 грудня 1905 р.).

⁵⁵⁶ Там само. Ф. 382 (Юліан Романчук). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 50–50 зв. (лист Ю. Романчука до членів українського парламентського клубу, Відень, 14 грудня 1908 р.).

⁵⁵⁷ Winiarski I. Rusini w Radzie Państwa 1907–1908. Lwów, 1909. S. 14, 56.

роботою належав він до поміркованих, зрівноважених, завжди обережних діячів, що ведуть свою ідейну працю чесно, широко й віддано»⁵⁵⁸. Утім, як видається, у цей момент він усвідомлював відповідальність за подальший шлях українського руху. Недаремно Василь Стефаник визначав Ю. Романчука як «найчеснішого і найбільш працьовитого провідника»⁵⁵⁹.

Після першої сесії Галицького сейму 1908 р. ставало зрозумілим, що ідею зміцнення позицій українців на підставі переговорів із впливовими політичними колами Габсбурзької монархії навколо особи Є. Олесницького реалізувати не вдасться. У січні 1910 р. Є. Олесницький пережив інфаркт. У травні цього ж року він через стан здоров'я склав сеймовий мандат. Майже одночасно Ю. Романчук був обраний віцепрезидентом палати депутатів австрійського парламенту, досягнувши найвищого з-поміж українців щабля політичної кар'єри в Австрії. Обрання на цю посаду зумовило складення ним повноважень голови українського парламентського представництва. Так, улітку 1910 р. українська сеймова й парламентська політика несподівано залишилася без довголітніх лідерів. Про посилення на цьому тлі внутрішньо неоднозначних процесів свідчить хоча б той факт, що К. Левицький, який під час хвороби Є. Олесницького обійняв головування в українському сеймовому клубі як його заступник, у виступі за підсумками сесії вважав за потрібне «наклеїти як негідну демагогію розширюване чуток про “неполітичну нетовариськість” в клубі»⁵⁶⁰. Щодо парламентського представництва, то у відповідь на згаданий заклик Ю. Романчука анонімний кореспондент визнавав, що між собою змагаються «чотири особисті кульги, що групують ся коло осіб: Василька, Костя Левицького, Євгена Олесницького і Євгена Левицького»⁵⁶¹.

Нескладно зауважити, що з відходом Ю. Романчука та Є. Олесницького баланс сил різко поляризувався між радикальними й проурядовими настроями, а єдиною протиположною їм залишався К. Левицький, що багатьох не влаштовувало. Зосередити одночасно сеймову й парламентську політику в руках К. Левицького було небезпечно й з огляду на непопулярність («несимпатичність») його постаті серед ширших верств: у щоденнику Теофіла Грушкевича кілька разів згадані розмови між львівськими українцями про К. Левицького, в яких «дуже невдоволене викликає його поступоване»⁵⁶², й загалом стверджується, що «якось К. Левицький не придбав великої симпатії серед інтел.[ігенції] нашої у Львові»⁵⁶³. Під цим кутом зору парламентська політика галицьких українців дуже ризикувала повторити сумний досвід О. Барвінського, який спершу втратив популярність серед української громадськості, а згодом, як наслідок, став неважливим для польських політиків. Очевидно, такому розвитку подій потрібно було якось запобігти.

⁵⁵⁸ † Юліян Романчук. *Діло*. 1932. 26 квітня.

⁵⁵⁹ Після смерті бл. п. Юліяна Романчука. *Діло*. 1932. 29 квітня.

⁵⁶⁰ Ширший Народний Комітет про політичну ситуацію. *Діло*. 1910. 6 н. ст. цвітня (24 ст. ст. марця).

⁵⁶¹ ЦДАЛ України. Ф. 382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 58 (лист без підпису до Ю. Романчука, кінець 1908 – початок 1909 р.).

⁵⁶² ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 42 (Грушкевичі). Спр. 123 / п. 24 / 1–8. Арк. 346 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику 2 травня 1912 р.).

⁵⁶³ Там само. Арк. 179 (Грушкевич Т. Запис у щоденнику 30 квітня 1909 р.).

Чимало фактів свідчать на користь припущення, що внаслідок порозуміння між Є. Олесницьким та Ю. Романчуком навколо потреби зміцнити помірковано-ліберальний напрям в українській політиці та їхнього одночасного небажання допустити К. Левицького до монопольних рішень у середині 1910 р. на провідні ролі в українській політиці був стрімко виведений Євген Петрушевич, на цей момент 47-річний адвокат, який доволі пізно, з обранням у 1907 р. депутатом австрійського парламенту, увійшов у вищу політику. Є. Петрушевич (1863–1940) походив зі сім'ї греко-католицького священника. Петрушевичі позиціонували себе вихідцями зі старовинного руського боярського роду (можливо, з литовських земель), який нібито для збереження ідентичності спрямовував своїх синів на шлях священничого служіння⁵⁶⁴. Батько Є. Петрушевича Омелян був деканом у Буську, членом повітової ради в Кам'янці Струмиловій⁵⁶⁵, мав значну бібліотеку, цікавився історією, літературою та археологією, опікувався початковим шкільництвом⁵⁶⁶. Атмосфера виховання в сім'ї передбачала увагу до освіти, національних і суспільних питань, а водночас не виключала множинності національно-політичних орієнтацій, подвійних і пограничних варіантів національної ідентичності, про що, зокрема, свідчить той факт, що молодший брат діда Є. Петрушевича Антоній був одним із провідних у Галичині істориків і діячів-русифілів.

Початкову освіту Є. Петрушевич отримав у Буську, згодом закінчив Львівську академічну гімназію та юридичний факультет Львівського університету, де якийсь час очолював «Академічне братство». Після практики в адвокатській канцелярії Степана Федака у Львові розпочав самостійну адвокатську діяльність. У шематизмі на 1898 р. він уперше фігурує як адвокат у львівському судовому окрузі⁵⁶⁷, приблизно тоді ж відкрив адвокатську канцелярію в Сокалі, де був єдиним адвокатом-українцем⁵⁶⁸. Рішення на користь провінції тоді належало до стандартних – Львів через високу конкуренцію, загострення українсько-польських відносин не був комфортним для українського інтелігента містом, а також вважався надто дорогим для життя. У приватній кореспонденції українських інтелігентів ймовірність переїзду з провінції до Львова нерідко вважали життєвою катастрофою. На початку ХХ ст. Є. Петрушевич переніс адвокатську канцелярію у Сколе⁵⁶⁹. За деякими свідченнями, до цього рішення його схилив Є. Олесницький. Як адвокат, він був доволі успішним, хоча й вважається, що небагато заробляв; був добрим оратором, однак не дотягувався до слави Є. Олесницького. Спеціалізувався на майнових процесах, активністю у політичних справах не відзначався.

Політична діяльність Є. Петрушевича в півавстрійській Галичині була пов'язана з українськими націонал-демократами. Переїзд у провінцію унеможливив його причетність до вужчого партійного керівництва; він належав лише до ширшого

⁵⁶⁴ Сохоцький І., о. Д-р Євген Петрушевич. *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* ... С. 159.

⁵⁶⁵ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1870. Lwów, 1870. S. 257.

⁵⁶⁶ Гораль Г. Омелян Петрушевич. *Воля народу* (Буськ). 2011. 6 січня.

⁵⁶⁷ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1898. Lwów, 1898. S. 60.

⁵⁶⁸ Ibid. Lwów, 1900. S. 79.

⁵⁶⁹ Ibid. Lwów, 1908. S. 135, 137.

Народного комітету⁵⁷⁰. Становлення Є. Петрушевича як громадського активіста відбувалося в межах ролі повітового організатора УНДП. Такі обов'язки були для молодих українських інтелігентів школою життя, а водночас можливістю реалізувати себе, показати спроможність вести самостійну ділянку роботи. Нерідко саме це відчуття «керівника» слугувало психологічною підосовною небажання переїжджати в більше місто, втягуватись у вир гостро конкурентної «столичної» політики. З тогочасної преси випливає, що Сокальщина належала до складних повітів⁵⁷¹; серед українських сил тут домінували русофіли. Відповідно до тогочасного курсу партійного керівництва Є. Петрушевич намагався не загострювати стосунків на місцевому рівні, одночасно зосереджуючись на створенні і зміцненні шляхом «органічної» праці українофільських інституцій. Дещо перебільшеною видається поширена в українській історіографії теза про його значні успіхи в боротьбі проти русофільства. Так, на парламентських виборах 1907 р. один зі знакових діячів москвофільського напрямку Дмитро Марков здобув у місцевому окрузі на третину голосів більше, ніж сам Є. Петрушевич (20 356 проти 14 040 голосів у другому турі)⁵⁷². Увійшовши до парламенту, Є. Петрушевич обрав освітній напрям роботи, що не свідчило про його ширші політичні плани.

У сімейному житті Є. Петрушевич зважився на змішаний, з погляду національності й віросповідання шлюб, який, за визначенням його сучасника Т. Грушкевича, в тодішніх галицьких реаліях легко міг стати «гробом домашнього щастя». Його дружина Леокадія, донька Антонія Пуніцького, державного службовця повітового масштабу, була польськокомовною та римо-католичкою⁵⁷³. Вона не вела громадської діяльності й нібито важко адаптувалася до активності чоловіка. Через брак джерел важко сказати щось конкретне про стосунки подружжя, однак зазвичай за таких обставин відбувалося взаємне відчуження в міру зростання політичної популярності чоловіка та його асоціювання з польсько-українськими конфліктами, що дисонувало зі звичним родинним і товариським оточенням дружини. Модель подружніх взаємин (Петрушевичів, Олесницьких) відрізнялася від сімей, де жінка поряд із чоловіком вела громадську роботу (Барвінські, Федаки), і могла спричинити товариську замкнутість.

Політична біографія Є. Петрушевича підтверджує тезу про необхідність для кар'єри в Галичині приватних зв'язків. Правдоподібно, дорогу у велику політику Є. Петрушевичу відкрив Ю. Романчук, обидві дружини якого були рідними тітками Є. Петрушевича (сестрами його матері Савини з Коцюбів)⁵⁷⁴. За свідченнями сучасників, Ю. Романчук був частим гостем Петрушевичів у Буську⁵⁷⁵. Іншим дуже важливим моментом було те, що земельною власністю в Буську володіли брати Казімеж і Станіслав Бадені. К. Бадені був колятором церкви в Буську, а відтак мусив періодично зустрічатися з батьком Є. Петрушевича. С. Бадені зафіксований як свідок

⁵⁷⁰Наради Ширшого Народного комітету. *Діло*. 1910. 8 н. ст. вересня (26 ст. ст. серпня).

⁵⁷¹Допись. З Сокаля. *Руслан* (Львів). 1902. 23 лютого (8 марця).

⁵⁷²Вибори. *Діло*. 1907. 20 н. ст. мая; Поновні і тіснійші вибори. *Діло*. 1907. 1 н. ст. червня.

⁵⁷³Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт, 2013. С. 58–64.

⁵⁷⁴Там само. С. 32–33.

⁵⁷⁵Ярославин С. Призабутий державний муж – Президент і Диктатор ЗОУНР д-р Євген Петрушевич. *Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 роках*. Філадельфія, 1956. С. 17–18.

на весіллі молодшої сестри Є. Петрушевича Емілії⁵⁷⁶. Тож Петрушевичі й Бадені спілкувалися не лише в офіційному, а й у приватному просторі. Загалом контакти між українськими й польськими політиками вищих щаблів у тогочасній Галичині не були повсюдним явищем: у приватній кореспонденції листи представників іншої національності рідкісні, а згадки про спілкування часто супроводжуються розповідями про посередників. Зважаючи на те, що маршалок С. Бадені в 1904 р. втратив звичного з українського боку в сеймі партнера – О. Барвінського, можна припустити, що до формування лінії Бадені – Петрушевич був інтерес з обох сторін.

Улітку 1910 р., після переміщень в українській парламентській репрезентації, Є. Петрушевич став заступником голови клубу. Невдовзі були оголошені додаткові вибори до сейму на місце Є. Олесницького. Доля мандату перебувала в руках виборців Стрийського повіту, де авторитет Є. Олесницького був величезним. Виборам одразу було надано відповідної спрямованості: «І не звичайний доповнюючий вибір нас чекає, – оголосив на передвиборчих зборах у Стрию місцевий активіст, редактор українського часопису “Підгірська рада” Б. Бурбела, – ... але опорожнене місце по послі д-ру Олесницьким має зайняти муж, що гідно стане там, де він пографив стояти»⁵⁷⁷. Увійшовши у велику політику певною мірою вимушено, через хворобу Є. Олесницького, відразу з чіткою спрямованістю хоча б почасті зайняти його місце, Є. Петрушевич на довгий час виявився заручником порівняння, яке не було йому на користь. Навіть у січні 1917 р. Вільгельм Габсбург, ведучи переговори у віденській квартирі смертельно хворого Олесницького, згадував, що тільки має намір познайомитися з Ю. Романчуком і Є. Петрушевичем, «але це ще може почекати»⁵⁷⁸.

Відгуки про Є. Петрушевича здебільшого походять з пізнішого часу, а відтак і підкориговані досвідом періоду ЗУНР. За твердженням І. Сохоцького, Є. Петрушевич відповідально підходив до справ, за які брався, ставив загальні інтереси вище від особистих, не рвався до лідерства й самореклами, не любив інтриг і демагогії, а тому «втішався великими симпатіями серед українського громадянства. Представляв собою тип високоосвіченого європейця, що проявлялось в його поведінці з іншими і в публичних виступах. Був чесний, безкорисливий»⁵⁷⁹. Сучасники виділяли його елегантність і добрі манери, які окреслювано визначенням «джентльмен»⁵⁸⁰. З іншого боку, Л. Цегельський стверджував, що Є. Петрушевич був «типовий максималіст і різкий контраст до К. Левицького», з «крайньою безкомпромісністю», прихильник «нереальної політики»⁵⁸¹. За твердженням самого К. Левицького, «Євген Петрушевич поміж послами належав до діячів гострішого тону»⁵⁸². Таке дещо незвичне поєднання відкривало дорогу як для контактів із впливовими політиками, так і для задоволення амбіцій радикалів.

⁵⁷⁶ Павлишин О. Євген Петрушевич... С. 34–35.

⁵⁷⁷ Передвиборчі збори в Стрию (Письмо зі Стрия). *Діло*. 1910. 29 н. ст. (16 ст. ст.) липня.

⁵⁷⁸ Лист Вільгельма Габсбурга до К. Гужковського, Баден, 20 січня 1917 р. *Тереженко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів*. Київ: Темпора, 2008. С. 155.

⁵⁷⁹ Сохоцький І., о. Д-р Євген Петрушевич... С. 160.

⁵⁸⁰ Плекан Ю. Євген Петрушевич і Ярослав Окуневський: історія однієї «сильветки». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 533–534.

⁵⁸¹ Цегельський Л. Від легенд до правди. Львів, 2003. С. 165–166.

⁵⁸² Левицький К. Українські політики Галичини. Тернопіль, 1996. С. 138.

Після відкриття у вересні 1910 р. чергової сесії Галицького сейму Український клуб обрав головою К. Левицького, Є. Петрушевич та І. Макух стали його заступниками⁵⁸³. Скликання сейму українська преса традиційно привітала критичною статтею, у якій крайовий парламент потрактовано як «велику раду повітову», «сойм польських шляхтичів, запроданих шляхті людовцевих менерів та народових тромтардатів». Стверджено, що небажання польських політиків реагувати на пекучі проблеми українців, їхні наради над «добром ойчизни» з повним ігноруванням того, що «довкола них дієть ся», поглиблюють «провале між нами і між тими, що не шанують наших найсвятійших прав, що легковажать собі наші найгорячіші постулати, ба, навіть глузують нераз з того, що нам найбільше съвяте». Часопис закликав польських політиків не забувати, що за малочисельною українською репрезентацією «стоїть весь наш народ, котрий кожної хвилі готов сказати своє слово»⁵⁸⁴.

Прологом до загострення тактики був виступ Є. Петрушевича 24 вересня 1910 р. на підтримку пропозиції про негайне реформування сеймового виборчого права. Євген Петрушевич став у позицію красномовного народного трибуна. Позиціонував себе «яко заступника робочого люду, яко заступника народа з таким безприкладним цинізмом покривдженого». У цій кривді він звинувачував як адміністрацію Галичини, так і сейм, що нібито призвів населення до повного зубожіння і втечі з краю «з прокляттям на устах». Спроби відтягувати реформу він назвав «негідною перфидією», яка всім зрозуміла. Основна частина промови була присвячена популярному в тогочасній українській публіцистиці твердженню про те, що терплячість покривджених русинів от-от обірветься і це матиме жахливі наслідки. До польських політиків (безперечно, з підтекстом, який давав змогу поширити його слова на всю польську спільноту у Східній Галичині) Є. Петрушевич звернувся зі словами «Віддайте нам наші права, уступіть ся звідсе, бо ту наше місце». Негайне проведення виборчої реформи з урахуванням українських інтересів він називав останнім для польської сеймової більшості шансом хоча б частково полагодити багатовікові кривди, в іншому ж разі погрожував: «пійдемо в народ і отворимо очі народа на правду і викличемо таку бурю, від котрої вам і поза плечима армії стане ся лячно!»⁵⁸⁵.

До вибуху дійшло на засіданні сейму 3 листопада 1910 р., на якому С. Гломбінський представляв звіт очолюваної ним комісії для виборчої реформи. Пересипаючи промову високими фразами про вагомість реформи, котра мала закласти фундамент на тривале майбутнє, необхідність урахування в ній тенденцій світового поступу, гуманізм польського народу – загальний та особливо щодо русинів – він урешті закликав українських депутатів «не ускладнювати» роботи з узгодження положень і змиритися зі збереженням куріальної системи. Українцям С. Гломбінський запропонував радіти, бо їхня репрезентація в сеймі внаслідок реформи «зміцниться». Висновок зі звіту полягав у пропозиції знову відкласти роботу комісії на невизначений термін⁵⁸⁶. У відповідь від імені українського сеймового клубу К. Левицький констатував, що порозуміння досягнути не вдається. Ствердивши, що українці вважають справу виборчої реформи єдиним питанням, яке

⁵⁸³ Соймові справи. *Діло*. 1910. 23 н. ст. (10 ст. ст.) вересня.

⁵⁸⁴ «Єдини польські сейм» радить знов! *Діло*. 1910. 22 н. ст. (9 ст. ст.) вересня.

⁵⁸⁵ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910. [Lwów, 1910]. S. 5100–5101.

⁵⁸⁶ Ibid. S. 5737–5741.

на цей момент можна обговорювати, а також «операючись на надії, що мене всі добре зрозуміли», він запропонував відкласти засідання аж до появи компромісного законопроекту⁵⁸⁷. Пропозицію К. Левицького підтримали представники обох частин розколотого русофільського клубу – Володимир Дудикевич («будете мати борбу крайніми средствами»⁵⁸⁸) і Михайло Король («щоби репрезентантів руского народа не виводити з терпеливости»⁵⁸⁹). Опонував К. Левицькому один із лідерів східногалицьких консерваторів Тадеуш Ценський. Він закликав польську сеймову більшість чітко дати зрозуміти, що вона не піддасться на тиск⁵⁹⁰.

Пропозицію К. Левицького підтримали тільки українські депутати. Після оголошення маршалком результатів голосування й переходу до наступних питань порядку денного «з українських лав залунали голосні оклики: Ганьба шляхоцькому соймови! Нема виборчої реформи – не буде засіданя! Рівночасно на салі залунали стуки пультів і проймаючий виск трубок, свиставок і інших “інструментів”, так що на салі абсолютно нічого не чути»⁵⁹¹. Психологічною основою такого неймовірного шуму І. Макух називав тривале накопичення в українських депутатів почуття образи за те, що їх «все переголосували й перекричали. Ми рішилися тепер перекричати їх». Готуючись до обструкції, 12 членів «Українсько-руського сеймового клубу» наперед закупували музичні інструменти – «свистки, сирени, трубки, деркавки», які випробовувано в «Народній Гостиниці», де протягом сесії проживала більшість українських депутатів. Тут також «хемік д-р Ю. Гірняк випробовував різні рідини, яких випари мали викурити послів із залі нарад» (остання ідея обмежилася однією спробою, під час якої польські депутати знайшли внесені речовини і викинули їх із залу)⁵⁹².

Провідну роль у створенні шуму й заворушень у сеймовому залі відігравав 50-річний депутат-селянин Тимофій Старух, що мав за собою 15-річний досвід служби в жандармерії в кількох повітах Східної Галичини, яку йому якимось чудом вдавалося поєднувати з організацією українського національного руху в цих місцевостях і конфліктами з повітовими старостами⁵⁹³. Саме він, кого сучасники називали «промовцем з Божої ласки», своєю невтомною енергією і запалом, фізичною витривалістю, готовністю до різких дій на межі з адекватністю подавав приклад іншим депутатам, адже створення безперервного шуму протягом усього робочого тижня не належало до легких завдань, за визнанням депутатів, «за той час ми дуже втомилися і наставала небезпека, що ми зовсім охлянемо і з соромом скінчимо обструкцію»⁵⁹⁴. До того ж наміром українських депутатів було не просто шуміти, а забезпечувати таку гучність («пекольну дисгармонію»), яку неможливо було б витримати. Шум було чути поза межами сеймової споруди. Кореспонденти «Діла» ситуацію в залі засідань описували так: «Гармонія п. Петрушевича,

⁵⁸⁷ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... S. 5744–5745.

⁵⁸⁸ Ibid. S. 5745–5748.

⁵⁸⁹ Ibid. S. 5748–5749.

⁵⁹⁰ Ibid. S. 5750.

⁵⁹¹ В справі реформи виборчої. *Діло*. 1910. 19 н. ст. (6 ст. ст.) жовтня.

⁵⁹² Макух І. На народній службі... С. 169.

⁵⁹³ ЦДІАЛ України. Ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка). Спр. 2227 (Старух Т. Опис мого життя).

⁵⁹⁴ Макух І. На народній службі... С. 170.

сигналові трубки обох пп. Старухів, січова труба п. Сандуляка, з свиставками пп. Макуха і Скварка в акомпаніяменті лому пульпітів і киданих п. Старухом друків витворювали разом музику, яка що-до сили цілком добре могла заступити сімфонію Малера в мюнхенському виконанні»⁵⁹⁵.

Депутати-русофіли участі в обструкції не брали, однак В. Дудикевич позичив їм «дуже голосний японський гонг»⁵⁹⁶, який протягом кількох наступних років служив речовим символом обструкції. Між С. Бадені та В. Дудикевичем був особистий конфлікт, нещодавно посилений тим фактом, що маршалок змусив лідера москвофілів виступити в сеймі без підготовки, через що промова не вдалася⁵⁹⁷. Очевидно, у відповідь, у перші години обструкції депутати-москвофіли намагалися вивести маршалка з рівноваги. Вони зголошувалися до виступів, однак не стільки говорили про питання порядку денного, скільки сперечалися з обструкціоністами та в не надто коректній формі закликали маршалка забезпечити їм право на виступ. Один із депутатів-русофілів, священник Корнило Сенік, онук Антонія Петрушевича по лінії матері, на родинних правах закликав Є. Петрушевича перепочити від обструкції: «таж ви мій кузин». Врешті свою спробу промови він підсумував так: «Если егзистує где якийсь дім вариятів, то певно він тутки тепер в тім Соїмі»⁵⁹⁸.

У наступні роки В. Дудикевич з кількома прихильниками демонстративно виходив під час сеймових засідань на знак протесту проти незалучення його до переговорів. Натомість окремі депутати-старорусини приєднувалися до обструкції українського клубу на індивідуальній основі: так, у січні 1912 р. Лазар Винничук носив на засідання вищезгаданий гонг, також під час обструкції «Винничук і Крисоватий підсвистували, однак із певною дискретністю». Вдосконалювався арсенал музичних засобів: 21 січня 1912 р. «українська капела прийшла на суботнє засідання сейму добре підготовленою. Панове музиканти увійшли до сеймового будинку, як зазвичай, громадою. Попереду, жандармським кроком ступав Тимофій Старух, несучи в руках велику торбу з новими інструментами, які рекламував протягом усього минулого тижня, розповідаючи кожному, що їх привезено з Праги». Цими інструментами виявилися «механічні електричні дзвінки». Брат Тимофія, Антон Старух, на цю ж сесію обзавівся новими ударними тарілками, решта – трубили або ж свистіли»⁵⁹⁹.

Польська преса в репортажах із паралізованого обструкцією сейму не могла втриматися від доволі ущипливих зауважень у бік українських депутатів. Їхню поведінку описували словосполученнями «шалений вереск», «палаючі лица», «пароксизм скажености» і т. ін.⁶⁰⁰. «Słowo Polskie» акцентувало на неприйнятності для поляків йти на поступки під тиском погроз українців: «Те, чого прагнуть українці, могло би бути останнім етапом, коронацією національної згоди у краю, якби Русини хотіли колись стати на шлях мирного полагодження своїх суперечок з нашим народом. Але коли сьогодні, замість того, щоб простягнути долоню до згоди, вони невтомно погрожують нам лише терором, того роду вимоги не можуть навіть всерйоз бути прийнятими

⁵⁹⁵ Обструкція українських послів. *Діло*. 1910. 20 н. ст. (7 ст. ст.) жовтня.

⁵⁹⁶ Макух І. На народній службі... С. 169.

⁵⁹⁷ Там само. С. 167.

⁵⁹⁸ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910... S. 5768–5769.

⁵⁹⁹ А. В. Други концерт український. *Czas*. 1912. 22 stycznia.

⁶⁰⁰ Обструкція українських послів. *Діло*. 1910. 20 н. ст. (7 ст. ст.) жовтня.

до розгляду»⁶⁰¹. Краківський «Czas» насмішувато називав шум у залі «козацькою симфонією», що має «ритм такий дикий, як душі тих людей, які грали»⁶⁰². «Діло» ж, описуючи атмосферу сеймового залу невдовзі після початку голосної обструкції, виразно милувалося образами українських депутатів, що нібито врешті спромоглися на «політику чину»: «На першій місці кидаєть ся в очи д-р Петрушевич. В устах труба, а обома руками вбраними в чорні рукавички, гатить накривкою пульта, яку в кінці вириває з завіс. Все те – повне поваги і гідности, очи палають завзятем і шлють стріли в ворожий табір. Чоловік – справді сотворений до бою»⁶⁰³.

З початком обструкції рішення про те, як розвиватимуться події в сеймі, мав прийняти крайовий маршалок. Як видається, саме в його поведінці можна відчитати приховані мотиви дійових осіб. Насамперед важливо, що С. Бадені знав про обструкцію наперед і, відповідно, її вибух не став для нього несподіванкою. Іван Макух пояснював це тим, що намісництво мало інформатора з середовища членів Народного комітету УНДП⁶⁰⁴. Однак це не виключає можливості, що йшлося не так про шпигунські пристрасті, як про звичайне порозуміння. Чинний регламент дозволяв маршалкові видаляти депутатів за порушення порядку з залу засідань. Однак С. Бадені ніколи його не застосовував. Натомість він, будучи вже важко хворим (помер 12 жовтня 1912 р. внаслідок захворювання на діабет), витримував повний робочий день в умовах обструкції, роблячи вигляд, що сейм продовжує розглядати питання порядку денного⁶⁰⁵. Референти представляли (або ж робили вигляд, що представляють) питання за скороченою процедурою, після чого сеймова більшість ухвалювала рішення. Так, хоча стенографи ретельно фіксували перебіг обструкції, формально сейм залишався дієздатним.

Такий сценарій в очах Відня мав свідчити про те, що польські політики, попри труднощі, все ще спроможні втримати спокій у провінції. С. Бадені вдалося переконати польських депутатів у потребі дотримуватися саме такої лінії поведінки: «Пекольний гамір наповняє салю по береги. Маршалок сидить непорушимо на трибуні і глядить байдужним оком перед себе, то знов переглядає акта. Польських послів на салі досить густо. Стоять оглушені більшими групами серед салі і розмовляють або сидять на своїх місцях. Деякі підходять що хвиля до українських лав і роблячи добру міну перекидують ся з руськими послами більше і менше удачними дотепами»⁶⁰⁶. Коли виснажений маршалок закривав засідання, польські депутати йому аплодували. Однак далеко не всі політичні сили погоджувалися з такою миролюбною реакцією на українську обструкцію: насамперед польські націонал-демократи вимагали від намісника й маршалка жорсткої реакції⁶⁰⁷. Так само далеко не всі українські депутати були задоволені таким перебігом подій: за свідченням радикала І. Макуха, вони «припускали можливість, що в часі нашої

⁶⁰¹ Українцы гроzą. *Słowo Polskie*. 1910. 28 października. Wydanie popołudniowe.

⁶⁰² А. В. Други концерт українські. *Czas*. 1912. 22 stycznia.

⁶⁰³ Українська обструкція в соймі. *Діло*. 1910. 9 н. ст. падолиста (27 ст. ст. жовтня).

⁶⁰⁴ Макух І. На народній службі... С. 170.

⁶⁰⁵ Bobrzyński M. *Z moich pamiętników...* Wyd. 2. T. 2. S. 77–79.

⁶⁰⁶ Українська обструкція в соймі. *Діло*. 1910. 4 н. ст. падолиста (22 ст. ст. жовтня).

⁶⁰⁷ Українцы гроzą. *Słowo Polskie*. 1910. 28 października. Wydanie popołudniowe.

обструкції, польські послы кинуться на нас і силою викинуть із залі засідань. Але цього ми не боялись, бо втім випадку ми виграли б. ... Нам цього й було треба»⁶⁰⁸.

З моменту початку української обструкції Галицький сейм уже ніколи не повернувся до попереднього стану. Протягом кількох наступних років він збирався лише на короткочасні сесії, під час яких українські депутати щоразу відновлювали галас, твердо дотримуючись тези, що сейм не працюватиме до ухвалення нового виборчого закону. «Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції, – писало “Діло”, натякаючи на вислів В. Дзедушицького про захищеність польських політиків у стінах сейму. – Не вважаючи на ту комедію, яку вони грають – вони самі добре розуміють, що “повага” і “супокій” їх сойму минули безповоротно і що се початок кінця їх панованя над нашим народом, що се “сумерк богів”, який віщує, що нинішні боги завтра будуть розбитими ідолами»⁶⁰⁹. Центр прийняття рішень перемістився в закулісні переговори. Компромісний виборчий закон був ухвалений вже сеймом наступного скликання 14 лютого 1914 р. та санкціонований цісарем 8 липня 1914 р., однак він не набув чинності через початок Першої світової війни⁶¹⁰.

Залишилося поставити питання: у чиїх інтересах було рішення, по-перше, розпочати обструкцію українських депутатів у сеймі і, по-друге, забезпечити її «мирний» перебіг. Поведінка основних дійових осіб наштовхує на припущення, що такий сценарій відповідав інтересам тих сил в українському й польському національних рухах, які прагнули міжнаціонального порозуміння. Тогочасного намісника М. Бобжинського і маршалка С. Бадені віддавна вважали проукраїнськими політиками, до того ж, за визнанням М. Бобжинського, вони були близькими приятелями ще зі шкільної лави: «єднала нас спільність переконань, як у руській справі, так і в розумінні консерватизму та його завдань». С. Бадені послідовно відстоював проведення сеймової виборчої реформи в порозумінні з українцями. Як власник значних маєтків на сході провінції, він був «сіллю в оці» східногалицьким консерваторам, які не могли звинуватити його в нерозумінні специфіки польсько-українських відносин з такою легкістю, з якою завжди закидали це краківським консерваторам⁶¹¹.

Отож не дивно, що саме проти керівників краю було спрямоване вістря критики польських націонал-демократів, які вибудовували всю свою політичну програму на ідеї національної боротьби. Один із їхніх лідерів Станіслав Грабський застерігав однопартійців, що М. Бобжинський «планує і готує угоду з українцями, і то далекосяжну», та закликав не допустити цього⁶¹². Украй тривожний для крайової влади сигнал пролунав на з'їзді Сторонництва національної демократії у Львові 22–23 травня 1910 р. В ухваленій на ньому резолюції було проголошено «рішучу опозицію проти системи крайового уряду, який для збереження видимого спокою посвячує найжиттєвіші національні інтереси на користь ворожої нам української партії, а одночасно, спираючись на елементи, що дбають про станові й особисті

⁶⁰⁸Макух І. На народній службі... С. 169–170.

⁶⁰⁹Слава українським обструкціоністам! Проч з польським соймом насилія і привілеїв. *Діло*. 1910. 4 н. ст. падолиста (22 ст. ст. жовтня).

⁶¹⁰Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza...

⁶¹¹Bobrzyński M. Z moich pamiętników... Wyd. 2. T. 2. S. 155.

⁶¹²ВJ. Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca. Przyb. 358 / 03. K. 1303–1306 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, б /д, 1911 р.).

переваги, деморалізує суспільне життя народу»⁶¹³. 1 липня 1910 р. під час студентських заворушень у Львівському університеті за не з'ясованих до кінця обставин був убитий студент-українець Адам Коцко. Крихка стабілізація, досягнута по смерті А. Потоцького, знову була зруйнована.

Будучи змушеними з рації своїх посад прагнути до суспільного спокою у провінції, керівники Галичини докладали до його досягнення певні зусилля. Так само очевидно, що своїми партнерами на переговорах вони воліли бачити політиків з ліберального крила УНДП, а не безкомпромісних радикалів, зацікавлених лише у зростанні суспільної напруги. Утім, негативний досвід «нової ери», очевидно, в деталях відомий С. Бадені як братові тогочасного галицького намісника Казімежа, спонукав прихильників українсько-польського компромісу до пошуку дещо відмінного від 1890 р. сценарію. Обструкція українських депутатів, навколо підтримки якої (чи боротьби з якою) відбувалося згуртування національних сил по різні боки барикад, стала вдалою «картинкою», яка задовольнила амбіції радикалів, однак на практиці, як засвідчили подальші події, виявилась прикриттям для переговорів.

Поширене в історіографії трактування обструкції як форми протесту українських депутатів, яка привела врешті до польсько-українського порозуміння, видається дещо спрощеним. Обструкцію як форму політичного виступу можна розглядати у багатьох площинах з обов'язковим залученням суспільної психології. Позиція польських політиків щодо обструкції нашої сторони на сумніви щодо правомірності трактування її як вияву радикалізму. Ближчим до реальності видається розуміння обструкції як «картинки», яка багатьох на той момент задовольнила, а головне – дала змогу тримати під контролем подальшу радикалізацію суспільних настроїв, які вже продемонстрували свій потенціал проливати кров. Лише таке пояснення допомагає хоч якось зрозуміти, навіщо в 1910 р. 47-річний успішний адвокат і парламентський політик Євген Петрушевич очолив голосну обструкцію українців у Галицькому сеймі та заради чого смертельно хворий маршалок Станіслав Бадені витримував багатогодинні «пекольні симфонії» у його виконанні.

«Реформу розуміємо і мусимо розуміти як великий і рішучий крок до згоди обох народів»

Протягом 1909 – першої половини 1910 р. сеймова реформа, а також справа заснування українського університету у Львові викристалізувались як основні пункти польсько-українського порозуміння. Те, що після вбивства А. Потоцького новому намісникові вдалося запобігти масовим заворушенням у краю, саме собою ще не означало зменшення напруги. Українці вимагали, щоб польська сеймова більшість стала на шлях полагодження їхніх національних домагань. Остання така спроба була здійснена під час сеймової сесії 1909/1910 рр., на яку М. Бобжинський покладав певні надії. Він визнавав, що українці висунули забагато «першочергових» вимог, однак сподівався, що полагодження хоча б деяких із них матиме важливе значення, демонструватиме майбутні тенденції, утримуючи українців при співпраці. Проте сейм не мав згуртованої більшості та спільної програми, а найчисельніше

⁶¹³ Ibid. Przyb. 357 / 03. K. 1035–1036 (промова Я. Гв. Павліковського на зібранні львівських членів СДН, 9 червня 1910 р.); Wątor A. Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku. Szczecin, 2002. S. 195.

консервативне угруповання дотримувалося лише формальної єдності. Коли Крайова шкільна рада на засіданні Галицького сейму 30 вересня 1909 р. запропонувала проект заснування двох українських та однієї утравістичної гімназії⁶¹⁴, ендеки та подоляки рішуче запротестували. Сеймова комісія для виборчої реформи під керівництвом С. Гломбінського саботувала роботу, покликаючись то на відсутність порозуміння між політичними угрупованнями, то на брак статистичних даних⁶¹⁵. Це штовхало українців до різких опозиційних виступів: вони вдалися до технічної обструкції на сеймових засіданнях, ставили формальні внески з будь-яких дрібних питань і гальмували роботу крайового представництва. Побачивши, як сейм виявляє «повну неміч у полагодженні справ, що мали велику вагу й політичне значення»⁶¹⁶, М. Бобжинський вирішив не виносити на його розгляд законодавчих ініціатив у галузі міжнаціональних відносин, які не мали жодного шансу, а тільки розпалювали пристрасті. Він зосередив увагу на модернізації галицької адміністрації, натомість «навіть у справі виборчої реформи зайняв вичікувальне становище»⁶¹⁷.

Нове загострення політичної ситуації в Галичині внаслідок вбивства Адама Коцка й обструкції українських депутатів у сеймі підштовхнуло польську більшість Галицького сейму до згуртування на засадах національної солідарності. Невдовзі між польськими угрупованнями почалися переговори щодо принципів виборчої реформи. За ціну незначних поступок з боку консерваторів між ними було укладено «компроміс». Передбачалося збільшити кількість сеймових мандатів до 177 (зокрема українцям – 42, або 23,7 %), на декілька мандатів зростало представництво від міст, вводили курію загального голосування з 10 мандатами⁶¹⁸. Українці, які були запрошені на наради польських клубів вже після ухвалення цих засад, запротестували. Вони домагалися не менше 31 % мандатів та запровадження в Галицькому сеймі національних курій, які б самостійно вирішували питання національно-культурного розвитку. Виступаючи в сеймі, К. Левицький констатував: перші спільні наради українських і польських послів виявили, що у справі виборчої реформи між ними ще надто мало «спільних точок»⁶¹⁹. При закритті сейму він виголосив декларацію, де були викладені вимоги українських послів щодо виборчої реформи, а також засуджено політику галицької адміністрації в особі намісника М. Бобжинського, який, стверджували, дуже мало зробив для вирівняння розбіжностей між позиціями українців та поляків, у міжнаціональному конфлікті став на бік польської сеймової більшості і врешті санкціонував незаконне ухвалення крайового бюджету⁶²⁰.

Прогрес у справі польсько-українського порозуміння був можливим лише за умови нового співвідношення сил у польському політичному таборі. Слушну нагоду для цього дали позачергові парламентські вибори в 1911 р. Ці вибори спричинили

⁶¹⁴ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 173.

⁶¹⁵ В.І. Теки М. Бобrzyńskiego. Sygn. 8107/III. К. 3.

⁶¹⁶ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 176.

⁶¹⁷ Ibid. S. 197.

⁶¹⁸ Ibid. S. 181–182.

⁶¹⁹ Див. виступи К. Левицького на засіданнях Галицького сейму 22 жовтня 1910 р. (Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... 1910. S. 5644–5647) та 29 жовтня 1910 р. (Ibid. S. 5727–5730).

⁶²⁰ Ibid. S. 6091.

остаточну поляризацію сил, формування пронамісниківського «блоку» та «антиблоку». Осередком опозиції наміснику стала Національна рада, реорганізована в жовтні 1910 р. Баланс сил у ній змістився на користь ендецько-подільського союзу. Її голова Т. Ценський домагався, аби Національна рада відігравала визначальну роль у політичному житті галицьких поляків, стояла вище від Польського кола та Галицького намісництва⁶²¹. Національна рада претендувала на ті мандати, що за логікою виборчого закону мали б належати українцям. Вони відкрито домагалися від крайового уряду підтримки у своїй антиукраїнській боротьбі⁶²². М. Бобжинський не піддався цьому тиску і використав вплив для зміцнення консерваторів та послаблення міжнаціональної боротьби у східногалицьких повітах⁶²³. На закиди опонентів, які вважали головним завданням позбавлення українців кількох мандатів, відповідав, що ці кілька місць не варті провокування «найзатятішої боротьби», «грізних сутичок, можливо, навіть ексцесів»⁶²⁴. Унаслідок парламентських виборів число консерваторів у Польському колі зросло удвічі (з 9 до 18), натомість представництво ендеків зменшилося (з 21 до 13). Головою Польського кола не без згоди М. Бобжинського був обраний Леон Білінський. Ці зміни дали змогу започаткувати переговори з українцями від імені «блокової» більшості польських сеймового та парламентського кола. Натомість ендеки сприйняли поразку на виборах як національну катастрофу, ствердивши, що підтримувана урядом «гайдамаччина» невдовзі зробить неможливим існування поляків у Східній Галичині⁶²⁵.

Упродовж 1911 р. Галицький сейм не скликали і комісія з виборчої реформи не працювала. Лише після зміни зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації на зламі 1911/1912 рр. це питання повернулося на перший план⁶²⁶. 25 вересня 1911 р. референт сеймової комісії подоляк Станіслав Стажинський (з січня 1911 р.) запропонував на її розгляд свій проєкт. Попередньо він, обминувши намісника, відсилав цей проєкт до Відня із запитом про можливість санкціонування. Однак прем'єр-міністр повернув його на розгляд М. Бобжинському⁶²⁷. Проєкт, створений представником «антиблоку», не містив компромісних положень. Українці відмовилися прийняти його як основу для дискусії, а І. Макух навіть назвав «провокацією». Йшлося передусім про виключення українців із курії міст, крім того, проєкт не встановлював відсотка українського представництва в сеймі, пропонував тримандатні виборчі округи, на які українці не погоджувалися, та відкривав шлях для розширення автономії Галичини⁶²⁸. Переговори припинилися. Спроби польських політиків поставити українців перед доконаним фактом не сприяли порозумінню. Справджувалося передбачення М. Бобжинського. «Обіймаючи мій уряд, – згадував він, – я здавав собі справу зі становища і був підготовлений до різних і важких подій ... Обов'язок і щира любов

⁶²¹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 133–135, 240.

⁶²² Ibid. S. 235–243.

⁶²³ VJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8094/III. K. 20 (лист В. Залеського до М. Бобжинського, 12 квітня 1911 р.).

⁶²⁴ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 243.

⁶²⁵ Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim... S. 300–303.

⁶²⁶ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 183.

⁶²⁷ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 238.

⁶²⁸ VJ. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8107/III, k. 9–13 (Протокол комісії для виборчої реформи від 25 вересня 1911 р.).

до краю наказували мені прагнути всіма силами до полагодження національних протиріч, натомість довголітній досвід навчив мене, що цю мету можна досягти лише шляхом порозуміння обох сторін, а не шляхом односторонньої акції»⁶²⁹.

Така ситуація підштовхувала галицького намісника до активнішого втручання: 10 січня 1912 р. «блокова» більшість Польського сеймового кола, усупереч позиції подоляків та ендеків, ухвалила почати переговори з українцями. В ухвалі відзначалося: «Сеймове Польське коло вважає за бажане порозумітися з русинами в інтересі мирного співжиття обох народів і з метою полегшення того порозуміння доручає президіям польських клубів разом із президією Польського сеймового кола провести вступні переговори і прозвітувати сеймовому колу»⁶³⁰. За пропозицією М. Бобжинського сторони почали зіставляти позиції з усіх спірних пунктів, щоб встановити розбіжності. Українці вимагали 33,5 % сеймових мандатів, трьох членів Крайового виділу, обраних українськими депутатами, утворення української національної курії в сеймі, забезпечення національного представництва в сеймі шляхом одномандатних українських і польських округів на підставі національного кадастру, виділення українських і польських громад в окремі виборчі округи. Польська сторона заледве погоджувалася на 25 % мандатів для українців, двох членів Крайового виділу, одного з яких мав обирати повний склад сейму, пропонувала створити тримандатні округи. Поляки також пов'язували проведення виборчої реформи зі згодою українців на розширення автономії Галичини, збереженням привілеїв шляхетських маєтків (дворів) після їхнього об'єднання з громадами та формуванням повітових рад за куріальним принципом. Нез'ясованими залишалися питання про представництво українців від курії великих землевласників, міст та курії загального голосування. Їх було відкладено до отримання більш повних статистичних даних щодо національного складу міського населення в Галичині. Після з'ясування позицій сторін спільні конференції були перервані для нарад у депутатських групах, згодом вони мали бути відновлені й тривати аж до завершення справи⁶³¹.

Розв'язувати спірні питання на спільних нарадах не вдавалося. У зв'язку з цим маршалок С. Бадені запропонував, щоб хтось взяв на себе функції посередника між польською та українською сторонами. «Звернулися з тим до мене, – згадував М. Бобжинський, – а я, знаючи, на що це мене наразить, взявся за цю невдячну роль. Робив русинам пропозиції, щодо яких мав переконання, що й голови польських клубів їх врешті приймуть. Приносив полякам руські контрпропозиції, підтримуючи ті з них, які мені здавалися можливими»⁶³². Насамперед М. Бобжинський провів низку спільних конференцій з українськими депутатами, на яких домігся зниження їхніх вимог до 30 % сеймових мандатів. Своєю чергою, він пообіцяв підтримати позицію українців щодо одномандатних виборчих округів⁶³³.

⁶²⁹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 140.

⁶³⁰ В.Текі М. Бобрзінського. Sygn. 8106/III. К. 31 (ухвала Польського сеймового кола, Львів, 10 січня 1912 р.).

⁶³¹ Ibid. К. 32–40 (протоколи нарад українських і польських депутатів Галицького сейму у справі виборчої реформи, Львів, 1912).

⁶³² Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 264–265.

⁶³³ В.Текі М. Бобрзінського. Sygn. 8106/III. К. 40–45 (протоколи нарад українських депутатів Галицького сейму з намісником у справі виборчої реформи, Львів, 1912).

Врешті, 2 лютого 1912 р. М. Бобжинський опублікував компромісні пропозиції, відомі як «проект намісника», в урядовому часописі «Gazeta Lwowska». Вони містили такі пункти: 1) частка українців у сеймі, а також у представництві від Галичини в Державній раді становитиме 26,4 %; 2) у Крайовому виділі українці матимуть двох членів з семи (або восьми); 3) маршалок призначатиме з членів Крайового виділу двох своїх заступників – поляка й українця; 4) українські сеймові депутати самі обиратимуть представників до Крайового виділу, сеймових комісій і т. ін.; 5) у куріях міст та загального голосування мали бути створені окремі виборчі округи для українців; 6) у курії решти громад запроваджено пропорційну 2-мандатну систему на зразок тієї, яка існувала на виборах до Державної ради; 7) у Крайовому статуті мала бути докладно визначена компетенція Галицького сейму в такій редакції, на яку б погодився уряд; 8) громадське й повітове самоврядування надалі б формувалося за куріальним принципом, при об'єднанні панських маєтків з громадою перші зберегли б за собою право місцевої поліції⁶³⁴.

Прогрес у справі виборчої реформи на засадах польсько-українського компромісу не влаштував ендецько-подільського блоку. Гору серед галицької націонал-демократії брало радикальне крило на чолі зі С. Грабським, який прагнув спровокувати гостру боротьбу проти намісника за його українофільську політику, щоб згодом спрямувати її проти австрійського уряду⁶³⁵. Коли у справі виборчої реформи намітився прогрес, С. Грабський у листі до політичного соратника Яна Гвалберта Павліковського застерігав, що «готується ... важка для нас ситуація в руській справі». Після зустрічі з М. Бобжинським він дійшов висновку, що «то наш рішучий ворог, який постановив нас знищити ..., найважливіше, планує і готує угоду з українцями, і то далекосяжну. Тут потрібно нам бути дуже рішучими, щоб не дозволити втягнути себе у пастку. Під час сейму мусимо реорганізувати Національну раду і міцно в ній утвердитися, щоб ми грали першу скрипку, а одночасно влаштувати низку нарад із подоляками»⁶³⁶. Коли в березні 1912 р. зібралася комісія для виборчої реформи, ендецько-подільський блок відмовився прийняти за основу для обговорення намісниківський проект.

Надії на швидке ухвалення виборчої реформи зникли. На початку вересня 1912 р. М. Бобжинський подав прохання про відставку, однак прем'єр Карл Штюрк переконав його не залишати посади, натомість поставитися до виборчої реформи як до справи першорядного державного значення. «На ті слова, – визнав М. Бобжинський, – я не мав аргументу, відповів, що посвячу все і на цьому питанні виграю або впаду»⁶³⁷. З осені 1912 р. справа виборчої реформи в Галичині вступила у вирішальну стадію; у цей час вона була об'єктом постійних переговорів. На засіданні президії польських клубів 6 вересня 1912 р. з'ясувалося, що між проектами виборчої реформи різних політичних угруповань існує чимало спільних рис. Ухвалено, щоб намісник як посередник відновив перервані переговори з українцями⁶³⁸.

⁶³⁴ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 265–266.

⁶³⁵ Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim... S. 299.

⁶³⁶ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Zbiory Specjalne. Rkps 7818: Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwalberta Pawlikowskiego dotyczące Narodowej Demokracji w Galicji w latach 1904–1914. K. 228.

⁶³⁷ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 274.

⁶³⁸ Ibid. S. 275.

Наріжним каменем усієї виборчої реформи було запровадження національного кадастру при виборах. Тривалий час польські консерватори виступали проти цього положення, відстоюючи засади пропорційності. Вони стверджували, що потреба обирати національність стане не для одного мешканця Галичини надто складною дилемою. Ще восени 1912 р. міністр для Галичини Вацлав Залеський писав до М. Бобжинського, що вважає національний кадастр «з польського становища найгіршою комбінацією», оскільки він призведе до швидкого двоподілу за національною ознакою всіх найважливіших адміністративних ділянок, політично значно більше зміцнить українців, ніж надання їм навіть третини мандатів у сеймі, і в підсумку загострить міжнаціональну боротьбу⁶³⁹. Східногалицькі шляхтичі воліли утвердити пропорційну систему (кілька мандатів від одного округу), яка б відкривала їм можливість претендувати на мандати разом з українськими політиками. Натомість ендеки, які песимістичніше оцінювали сили поляків у Східній Галичині, ідею національного кадастру підтримували. Згода консерваторів на його запровадження була поступкою з їхнього боку. Цей принцип міг би цілком усунути з галицьких виборів мотиви міжнаціональної боротьби, яка психологічно та політично виснажувала провінцію протягом усієї автономічної ери. Останні сумніви розвіяло рішення не проводити нового перепису населення, а за підстави поділу взяти рубрику рідної мови за матеріалами останнього перепису 1910 р.

У вересні – жовтні 1912 р. М. Бобжинський вів переговори з президією українського сеймового клубу. Спірним залишався відсоток українських сеймових мандатів: українці домагалися 30 %, поляки погоджувалися тільки на 26, 4 %⁶⁴⁰. Оскільки поляки виступали проти збільшення частки українського представництва з курії міст та великої земельної власності, покликаючись на незначний відсоток у них українців, М. Бобжинський запропонував утворити додаткову курію середньої власності, в якій українці, зважаючи на сприятливу статистику, могли би претендувати на половину мандатів⁶⁴¹. Спершу українці відкинули цю ідею, не бажаючи збільшення курій та сумніваючись, що національні округи буде сформовано справедливо⁶⁴². Однак згодом М. Бобжинський таки добився від них згоди⁶⁴³. Українці погодилися й на утворення певної кількості двомандатних округів у змішаних повітах Східної Галичини за умови забезпечення в них українцям одного мандату. У повітах з переважним українським населенням мали бути утворені одномандатні округи, а польська меншість у них виділена в окремі національні округи⁶⁴⁴.

На президії польських клубів 3 листопада 1912 р. було погоджено чимало спірних пунктів виборчої реформи. Частина з них була схвалена одностайно, інші – більшістю голосів. Так, було встановлено пропорційну частку українців у всіх куріях, ухвалено принцип формування одно- і двомандатних округів. Польські

⁶³⁹В. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8096/III. К. 277–278.

⁶⁴⁰Ibid. Sygn. 8106/III. К. 49–51 (заява президії українського сеймового клубу, Львів, 10 вересня 1912 р.; Заява президії польських угруповань, Львів, 10 вересня 1910 р.).

⁶⁴¹Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 276–278.

⁶⁴²В. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8106/III. К. 56 (заява президії українського сеймового клубу, Львів, 12 вересня 1912 р.).

⁶⁴³Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 278.

⁶⁴⁴В. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8106/III. К. 56 (заява президії українського сеймового клубу, Львів, 12 вересня 1912 р.).

політики наполягали на тому, щоб Крайовий виділ складався з восьми осіб, зокрема двох українців. Одного з них мали обирати від курії сільських громад, а за іншого голосували б усі українські депутати. Ухвалено й положення, згідно з яким зміни до Крайового статуту можна було внести рішенням $\frac{3}{4}$ складу сейму, що робило неможливим їх проведення без українських депутатів⁶⁴⁵.

Унаслідок переговорів у Відні 12–21 грудня 1912 р. українці погодилися на ухвалені польськими політиками засади з такими застереженнями: забезпечення 30 % сеймових мандатів, самостійне обрання українськими депутатами представників до всіх сеймових комісій згідно з національним ключем, Крайовий виділ мав складатися з семи членів, зміни всіх без винятку положень Крайового статуту мали прийматися $\frac{3}{4}$ голосів, теза про об'єднання громад з панськими маєтками, яка безпосередньо не стосувалася виборчої реформи, могла бути відображеною в Крайовому статуті лише в найзагальнішому формулюванні. У відповідь поляки погодилися на самостійне обрання українцями членів сеймових комісій, за винятком крайових інституцій, а також на те, щоб Крайовий виділ складався з семи членів, але за умови, що маршалок матиме подвійний голос. Консерватори, демократи й людовці погоджувалися з положенням про необхідність $\frac{3}{4}$ голосів для внесення змін до Крайового статуту, ендеки заперечували його і домагалися нової редакції повноважень сейму⁶⁴⁶.

Активізація переговорів відбувалася на тлі зовнішньополітичного загострення. У середині 1912 р. вибухнула Балканська війна, яка актуалізувала можливість військового конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією. Австро-Угорщина мобілізувала сили на східному кордоні, зокрема в Галичині. На дипломатичних переговорах на зламі 1912–1913 рр. війна декілька разів видавалася реальною. За таких обставин уряд прагнув мати певність у лояльності і поляків, і українців та наполягав на схваленні виборчої реформи. За визнанням М. Бобжинського, він прагнув досягнути успіху не лише як намісник, а й як поляк, аби поляки перед лицем міжнародних потрясінь продемонстрували світові спроможність вирішити «домашню» суперечку. За його висловом, «поважні громадяни» переконували його якнайшвидше укласти угоду з українцями, навіть ціною найбільших поступок на їхню користь⁶⁴⁷.

Домагаючись проведення виборчої реформи в Галичині, австрійський уряд тиснув і на польських, і на українських політиків. Коли митрополит Андрей Шептицький намагався з'ясувати у Відні, чи загострення австрійсько-російських стосунків означатиме й надалі підтримку Австрією галицьких українців заради творення «атракційного пункту для закордонних русинів», австрійські урядовці переконували його, що будуть прагнути нормалізувати відносини з Росією, тому українці повинні скористатися сприятливим моментом, а не відтягувати виборчої реформи доти, поки ситуація стабілізується і вони будуть змушені прийняти її на менш вигідних умовах⁶⁴⁸. Не останню роль у формуванні такої позиції уряду відіграв М. Бобжинський, який намагався обмежити ентузіазм Відня щодо використання «української карти» у зовнішньополітичних конфліктах. Він звертав увагу на те, що проавстрійська позиція політиків не вповні відображала настрої

⁶⁴⁵ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 278–280.

⁶⁴⁶ Ibid. S. 281–283.

⁶⁴⁷ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 301.

⁶⁴⁸ В.І. Теки М. Бобrzyńskiego. Sygn. 8096/III. К. 277–278 (лист В. Залеського до М. Бобжинського, кінець 1912 р.).

українського суспільства, частина якого ще не мала сформованого почуття національної окремішності та піддавалася русофільській пропаганді. М. Бобжинський скептично оцінював перспективи виступу на боці австрійсько-німецького блоку українців Наддніпрянщини, які, на його думку, здебільшого були віддані цареві і православ'ю. «Говорю це тим сміливіше, – підкреслював він, – і говорю правду як поляк і намісник, щоб мені колись потім не закидали, що не вивів уряд з помилки. Поєднавча політика щодо русинів, яку я проводжу, є слушною і єдиною, яка веде до цілі, вона має вже не один здобуток, але її плодів потрібно довго чекати, бо перетворення духу і напряму кількох мільйонів населення вимагає праці цілих генерацій»⁶⁴⁹. Звісно, до намісника у Відні прислухалися. Тож українські сеймові депутати, усвідомлюючи хиткість сподівань на підтримку уряду, звернулися до населення з відозвою, де стверджували, що негайна згода на уточнені пропозиції щодо виборчої реформи відповідає інтересам українського народу⁶⁵⁰.

На зламі 1912/1913 рр. як проведення виборчої реформи, так і справа українського університету видавалися близькими до успіху. Так, 4 лютого 1913 р. М. Бобжинський виїхав до Відня, де ще тривала сесія Державної ради, аби переконати українців погодитися на частку 26, 4 % депутатів у сеймі з додатком ще двох мандатів. У такому стані справу було передано сеймовій комісії, яка 17 березня 1913 р. ухвалила засади виборчої реформи⁶⁵¹. Наступного дня, відкриваючи сеймову сесію, М. Бобжинський мав усі підстави твердити, що сейм відновив свою перервану рік тому роботу під знаком згоди та спокою, аби довершити справу виборчої реформи. У цій промові він наголошував, що до польсько-українського порозуміння реформи привели інтереси монархії та історичне минуле, де світлими були лише ті моменти, коли поляки та українці виступали спільно. «Виборча реформа Галицького сейму, – переконував намісник, – за своїм політичним значенням виходить далеко поза виборчу реформу одного з 17 австрійських коронних країв і багато заважає на шальці найвищого інтересу держави та монархії. Національна і суспільна згода в краю, що налічує 8 мільйонів населення, у краю прикордонному, що становить передмур'я монархії, є небуденним чинником її значення і сили, стала умовою нормального функціонування віденського парламенту». Він також акцентував намір «зберігати вірність» традиціям польсько-руської згоди, бо «навчені історичним досвідом, що розвиток одного народу не може принести шкоди розвитку іншого, тільки обом народам може принести користь. Заплановану виборчу сеймову реформу розуміємо й маємо розуміти як великий і рішучий крок до згоди обох народів і тому мусимо уникати навіть видимих ознак того, нібито її накинули, тому вона має дійти до результату згідними голосами поляків і русинів, і це є її кардинальною умовою»⁶⁵².

Такий перебіг подій не задовольняв ендецько-подільського «антиблоку». На переговорах їхні лідери нібито погоджувалися на деякі поступки українцям, однак у краю вони продовжували запеклу протидію й доводили, що єдиним шляхом є зламання

⁶⁴⁹Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 297.

⁶⁵⁰Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 234.

⁶⁵¹Ухвалені засади виборчої реформи, які спиралися на досягнуті раніше компромісні положення, див.: В.І. Теки М. Bobrzyńskiego. Sygn. 8007/III. К. 163–168.

⁶⁵²Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913. [Lwów, 1913]. S. 6359.

обструкції українців у сеймі та проведення реформи усупереч їхнім домаганням⁶⁵³. На думку «антиблокових» угруповань, інтересам поляків відповідало б застосування найжорсткішого урядового тиску, аби звести число українців у сеймі до мінімуму⁶⁵⁴. Протидіючи компромісу з українцями, ендецько-подільські союзники висували такі аргументи. З партіями «української» орієнтації неможливо йти на компроміс, бо їхньою метою є витіснення поляків зі Східної Галичини. Тому, стверджували вони, будь-яка угода обмежиться односторонніми поступками з боку поляків і не забезпечить міжнаціональної злагоди в краю, навпаки, провокуватиме загострення боротьби. Про це нібито свідчив досвід «нової ери». Подоляки додавали, що українські партії не виражають переконань основної маси населення, яке в Східній Галичині віддавна живе у згоді з польською шляхтою. На їхню думку, прихильники угоди з польського боку були далекими від цього населення й не розуміли його справжніх потреб. Ендеки натомість не мали таких ілюзій, вони розуміли нереальність колонізації українців на засадах «братньої згоди» і робили наголос на необхідності боротьби з їхніми все більшими домаганнями як із загрозою для польських інтересів. Критикуючи М. Бобжинського, вони визначали відмінності між його та своєю концепцією розв'язання української проблеми як «різницю між доктриною і життям»⁶⁵⁵.

Відбулася генеральна дискусія 1–3 квітня 1913 р. у Польському сеймовому колі. Прихильники М. Бобжинського наголошували на великому значенні ухвалення сеймової виборчої реформи як компромісу з українцями у переддень війни. Вони вважали нонсенсом запропонований ендеками підхід до виборчої реформи, основна мета якої полягала саме в заключенні українсько-польської угоди. В іншому разі для поляків не було жодного сенсу йти на поступки, оскільки незгода українців із засадами реформи ще більше розпалювала міжнаціональну боротьбу⁶⁵⁶. Краківські консерватори розглядали угоду з українцями як кардинальну проблему, розв'язання якої дало би можливість приступити до назрілих реформ в економічній та культурно-освітній сфері. Вони також закликали зважати на позицію Відня. Заразом не мали ілюзій, що після угоди в Галичині настане міжнаціональна ідилія, вважали її неможливою, оскільки «не може бути застою у народів, які мають силу до життя і проявляють постійну експансію». Значення угоди вбачали в тому, що вона на якийсь час мала б спрямувати українсько-польське протистояння в легальне русло, дати змогу обом народам спокійно розв'язувати свої найбільш актуальні проблеми, відкрити їм шлях уперед⁶⁵⁷. У ніч з 3 на 4 квітня відбулося голосування. Кваліфікованою більшістю Польське сеймове коло висловилося за завершення справи виборчої реформи на найближчій сеймовій сесії на підставі засад, ухвалених комісією 17 березня 1913 р.⁶⁵⁸

⁶⁵³ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 220.

⁶⁵⁴ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 329.

⁶⁵⁵ Польська опозиція проти компромісу. *Діло*. 1913. 3 квітня; див. також: Wątor A. Działalność stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze austriackim do roku 1914. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 1993. S. 127, 141, 143; Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 202.

⁶⁵⁶ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 263.

⁶⁵⁷ Національний момент виборчої реформи в освітленню краківських консерватистів. *Діло*. 1913. 4 квітня.

⁶⁵⁸ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 333.

Однак у цей момент компроміс, до якого українці й поляки наближалися п'ять років, віддаючи йому чимало зусиль і нехтуючи через це іншими важливими справами, був зірваний. Вирішальну роль у цьому несподівано відіграла верхівка римо-католицького єпископату в Галичині, яка в українському питанні виступила рупором ендецько-подільських сил. «Gazeta Narodowa» 2 квітня 1913 р. опублікувала протест польського єпископату проти проекту виборчої реформи. Там стверджувалося, що реформа сприятиме «сепаратизму» і тому завдасть шкоди мирному співжиттю українського й польського народів. Організаторами акції були львівський римо-католицький архієпископ Юзеф Більчевський, львівський архієпископ вірмено-католицького обряду Юзеф Теодорович та краківський римо-католицький єпископ Адам Сапега⁶⁵⁹. Як видається, М. Бобжинський спершу злегковажив позицію єпископату, не вірячи, що церковні достойники вдадуться до рішучих дій. Однак їхній виступ на той момент вирішив справу. Кількість прихильників виборчої реформи меншала на очах. Не було жодної певності, що майбутньому сейму не забракне більшості.

За таких обставин М. Бобжинський 18 квітня 1913 р. поїхав до Відня із проханням про відставку. Вона була прийнята 14 травня. Одночасно цісар нагородив його великою лентою ордену Леопольда, даючи цим вираз шани його визначним заслугам перед державою. Прихильними відгуками оцінила діяльність М. Бобжинського на посаді галицького намісника українська преса. Серед найбільших його заслуг перед українцями «Діло» називало: по-перше, розуміння того, що поступ українців на ниві національного розвитку значно випередив їхні позиції у краю, усвідомлення «психологічної неможливості зношення українським суспільством такого згідного ігноровання, яке виявляли супроти нас [українців] його попередники», і як результат переведення галицької адміністрації на шлях законності; по-друге, розуміння загрози з боку Російської імперії, розбиття союзу з русофілами⁶⁶⁰.

Наступник М. Бобжинського на посаді намісника Вітольд Коритовський відразу ж вступив у переговори з «антиблоком», який унаслідок сеймових виборів 1913 р. здобув більшість у Польському сеймовому колі і мав прийняти на себе відповідальність за політичну ситуацію у Галичині. І тут з'ясувалося, що М. Бобжинський мав рацію, застерігаючи: «Жадати від мене боротьби з русинами та людовцями могла з партійного становища національна демократія та її подільські симпатки, але якби Гломбінський чи будь-хто інший обіймав посаду намісника, він не підняв би такої боротьби і проводив би пацифікаційну політику щодо русинів і людовців, можливо, не з переконання, але під натиском з Відня»⁶⁶¹. Втомившись від безплідних переговорів у Галичині, уряд взяв справу у свої руки. Прем'єр К. Штюрк особисто проводив консультації, погрожуючи польським політикам обмеженням Галицької автономії та покладаючи на них відповідальність за зрив роботи парламенту, українські депутати якого мали намір вдатися до обструкції⁶⁶². Зважаючи на це, Галицький сейм 14 лютого 1914 р. ухвалив проект виборчої реформи, що майже не відрізнявся від виробленого М. Бобжинським. Він передбачав для українців 27,2 % сеймових мандатів, тобто

⁶⁵⁹ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 244–250.

⁶⁶⁰ Д-р Бобжинський. *Діло*. 1913. 20 травня.

⁶⁶¹ Bobrzyński M. Z moich pamiętników... S. 333.

⁶⁶² Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 257–263.

навіть трохи більше, ніж у попередньому варіанті. Усі колишні противники виборчої реформи з-поміж католицьких достойників одноставно за неї проголосували.

* * *

Спроби угод між поляками й українцями у південно-західній Галичині були зворотним боком розтягнутого в часі на все XIX ст. процесу розпаду річпосполитського культурно-інтелектуального простору. Прихильники його збереження та відродження вважали, що це створить передумови для відновлення політичної цілості. Цю цілість уявляли як органічне поєднання етнічних польських земель з «кресами» (пограниччями). Зусиллями насамперед польських літераторів «креси» стали важливою частиною польського національного міфу: їх асоціювали з сюжетами про героїзм і незламність духу захисників рубежів вітчизни, пошуками романтичного кохання, землею особливої природної краси, врешті тим особливим, загостреним відчуттям загроз і розмаїття світу, яке породжує поетів, філософів і воїнів. Великим історичним викликом для польської політичної думки стало формування модерної української нації, яке переводило діалог між поляками й українцями з розмови між паном і селянином у міжнаціональний конфлікт за інтереси і територію. Спроба співвіднести реальну Польщу з міфом ідеальної Речі Посполитої, потреба чіткого національного вибору кожного громадянина породжували чимало колізій і питань, на які не було відповідей.

Ще на початках XX ст. чимало поляків у Східній Галичині вважали неприйнятними заклики не марнувати сили втручанням в українські справи. Психологічно ближчим їм виявилось намагання змінити хід історії, повернувши русинів до «спільної вітчизни», яке штовхало до нерідких і цілком серйозних заяв про рішучий намір йти шляхом «любові» до українців без їхньої згоди й участі. Сформована поляками в підросійській Україні ідея «повернення» польської шляхти українському народу, яку публічно висловив В. Антонович, а згодом розвинув В. Липинський, видавалася непринятною. Утім, саме від «Моєї сповіді» Володимира Антоновича можна датувати початки великого перелому в українсько-польських відносинах від уявлень про нерозривний зв'язок до усвідомлення, що цей зв'язок таки можна і розривати, і раціоналізувати. Наслідком цього повороту була угода 1890 р., відома як «нова ера», у якій В. Антонович відіграв одну з ключових ролей.

На зламі XIX–XX ст. польські землевласники у Східній Галичині заговорили про потребу протистояти успіхам українського національного руху, який становить для поляків загрозу. Цей страх широко відкрив двері галицького політикуму для поширення націоналістичних настроїв, які репрезентувала польська націонал-демократія. Прямо пов'язане з активізацією українського руху відчуття того, що ґрунт усувається з-під ніг, підштовхнуло політичні середовища польської шляхти у Східній Галичині до відкритого виступу з програмою дій, спрямованою на зміцнення польського чинника на цій території. Кульмінацією протистояння стало вбивство українським студентом Мирославом Січинським намісника Галичини й одного з найвпливовіших польських аристократів свого часу Анджеея Потоцького, яке відразу ж було відчитане як постріл у саме серце польського народу.

Біль, шок і незрозуміння шляхів виходу з цієї ситуації поставили українців і поляків у Галичині на грань бойових зіткнень ще за десятиріччя до початку польсько-української війни. Однак у той момент і серед українців, і серед поляків знайшлися

сили та діячі, спроможні втримати рівновагу. До них належав греко-католицький митрополит Андрей Шептицький. Від наступника А. Потоцького, історика, краківського консерватора та прихильника австрійсько-польської орієнтації Міхала Бобжинського галицькі поляки почули, що їм доведеться рахуватися з інтересами Габсбурзької монархії, у складі якої вони перебуватимуть ще протягом невизначеного, можливо, досить довгого часу, що вони будуть змушені змиритися з національними домаганнями і поступом українців, бо це відповідає не лише державним, а й польським національним інтересам. Його кропітка робота в напрямі раціоналізації польсько-українських відносин відкривала шлях до політичних контактів на цілком нових засадах. Про те, як непросто сприймався такий поворот, свідчить програвши прихильників М. Бобжинського на останніх виборах до Галицького сейму 1913 р.

Врешті ухвалена після кількох років політичних потрясінь у Галичині зміна до виборчого закону Галицького сейму, в яку вкладено далекосяжний сенс компромісу між українцями й поляками, стала останньою важливою подією, яка зосередила на собі увагу й зусилля мешканців галицької автономії. Вибори за новим законом доволі символічно не відбулися. З весни 1914 р. інформаційне поле краю дедалі більше заповнювали міжнародні новини. Замкнутий і, попри гостроту політичних протистоянь, доволі комфортний для багатьох галицький простір на очах розпадався під тиском передчуття неминучих геополітичних змін. Стаючи відкритим до згущеної атмосфери в Європі, він водночас втрачав відчуття захищеності, чи, радше, того твердого переконання, що ніхто й ніщо не спричинить фундаментальних перетворень. Зважаючи на наближення Великої війни, дискусії між українцями й поляками про національний характер Східної Галичини набували принципово іншого характеру, адже всі теоретичні заклики до українсько-польського порозуміння, навіть як запоруки стабільності в регіоні, втрачали сенс без відповіді на питання, де саме пролягатиме українсько-польський кордон.

У ПОШУКАХ МОДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЄВРЕЇ В БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ПІДАВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ

Gdy Żydzi spokojnie rozrastają się, słyszymy krzyki rozpacz, że nas zalewają; gdy tłum chrześcijański przeciw nim wystąpi, brzmi oburzenie na jego dzikość; gdy Izraelici pozostają w swej ciemności i odrębności, źle, bo stanowią żywioł obcy i szkodliwy; gdy się oświecą i upodobnią, źle, bo wypierają nas ze wszystkich stanowisk. A. Świętochowski⁶⁶³

Середовище галицьких євреїв, особливо протягом «довгого XIX століття», було дуже специфічним, і сценарії модернізації відрізнялися від моделей,

⁶⁶³ «Коли євреї чисельно зростають, ми чуємо крики відчаю, що вони заливають нас; коли християнський натовп кидається на них, називають їх дикунами; коли євреї залишаються у своїй темряві та відокремленості, це погано, бо вони є чужою та шкідливою тенденцією; коли вони стають освіченими і користають із цього, це погано, бо вони зміщують нас з усіх позицій» – Świętochowski A. Bez złudzeń. *Prawda*. 1881. Nr 53. S. 625.